

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
H. S. KOSTYUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY

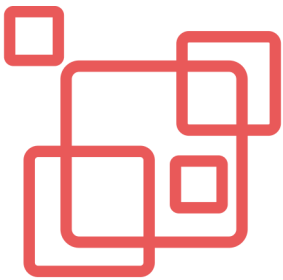
ASSOCIATION POUR LA PROMOTION DES SCIENCES ET DES INNOVATIONS



PSYCHOLOGICAL JOURNAL

Scientific Review

Volume 9 Issue 4 (72) / 2023



APSCI

Per Aspera Ad Astra

Kyiv, Paris
2023

UDC 159.9 (051) P 86

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Council of H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

State Registration Certificate of the scientific review «Psychological journal» as a printed mass media — KB № 24063-13903 ПП of 22.07.2019, issued by Ministry of Justice of Ukraine.

The collection of research papers was inserted in the List of specialized scientific editions of Ukraine in psychology.
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020, Annex 1).

Reviewers:

Antonina Gryś - PhD (Doctor of Psychological Sciences), Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

Tetyana Yablonska - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Lecturer at the Department of Developmental Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Editor-in-Chief:

Serhiy Maksymenko, Doctor of Psychological Science, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Editorial board:

Lyudmila Karamushka, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Organizational Work and International Scientific Relations of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Natalia Chepeleva, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Oleg Kokun, Doctor of Psychology, Professor, Deputy Director for Scientific and Innovative Work of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Halyna Beuz, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Tatyana Yablonskaya, Doctor of Psychology, Professor, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine;

Vadim Barko, Doctor of Psychology, Professor, Chief Scientific Officer, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Michel Wieviorka, Professor, Doctor of Science, President de la Fondation Maison des Sciences Sociales de L'homme (FMSH), Paris, France.

Oleg Gorbanyuk, PhD, Associate Professor, Department of General Psychology, Institute of Psychology, Catholic University of Lublin, Lublin City, Republic of Poland;

Alfred Pritz, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of the University. Sigmund Freud, Vienna, Austria.

Halina Humeniuk, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Olexey Chebikin, Doctor of Psychology, Professor, Rector of South Ukrainian Pedagogical University, Odessa, Ukraine;

Tetiana Melnychuk, PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher in the Laboratory of Organizational and Social Psychology of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Deputy-Editor-in-Chief);

Ksenia Maksimenko, Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Anastasia Sidorenko, Doctor of Psychology, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology of the O.O. Bogomolets National Medical University, in combination with a doctor-psychologist of the consultative polyclinic of the State Scientific and Practical Medical Center of Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery, Ministry of Health of Ukraine, Kyiv Ukraine;

Tamara Govorun, Doctor of Psychology, Professor, O.P. Jindal Global University. Joint Director, Jindal Institute of Behavioral Sciences and Associate Professor, O.P. Jindal Global University, Haryana, India;

Stanislav Klimovsky, PhD, Vice-President of the Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, Paris, France (Deputy-Editor-in-Chief);

Mykyta Panov, PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor, Department of Special Pedagogy and Special Psychology, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia (Ukraine)

P 86 Psychological Journal: Scientific Review / red. S. Maksymenko. — Issue 9. — Vol. 4. — Kyiv : H. S. Kostyuk Institute of Psychology of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2023. — 59 p.

This scientific review is dedicated to the discussion of the most prominent issues of contemporary psychology. It presents a wide range of scientific studies, for example, the psychological analysis of adolescence, the influence of the family in the psychological development of the child, the different aspects of emotional intelligence, personality representations, etc...

The target readership of this scientific review includes professional psychologists, graduate and postgraduate students, as well as everybody else who shows interest in the current state of psychology as a science.



APSCI

Per Aspera Ad Astra

© Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2023

© Authors, 2023

CONTENTS

Nataliia Shevchenko, Ivan Obyskalov

SUBSTANTIAL COMPONENTS OF THE DECISION-
MAKING PROCESS: CONCEPT, PSYCHOLOGICAL
STRUCTURE, AND FACTORS.....7

*Ivan Danyliuk, Anton Kurapov, Illia Yahiiiaiev,
Karine Malysheva, Oleksandra Loshenko, Serhii Lytvyn*

PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE VACCINE
CONSPIRACY BELIEFS SCALE, THE EPISTEMIC BELIEFS
QUESTIONNAIRE, AND THE CYNICAL DISTRUST
SCALE IN A UKRAINIAN SAMPLE.....19

Alla Stryzhak, Oleksandr Stryzhak

THE USE OF TAXONOMIC CLUSTERING MECHANISMS
IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS
OF SOCIAL SUCCESS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN.....30

Vira Kuzmenko, Irina Karabaeva

ETIQUETTE SPEECH OF PRESCHOOLERS AS AN
INDICATOR OF COMMUNICATIVE AND SPEECH
READINESS FOR STUDYING IN THE CONTEXT OF
THE NEW UKRAINIAN SCHOOL.....45

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

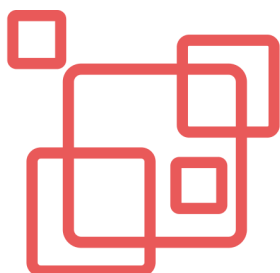
АСОЦІАЦІЯ ПІДТРИМКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ



ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 9 Випуск 4 (72) / 2023



APSCI

Per Aspera Ad Astra

Київ, Париж
2023

УДК 159.9 (051) П 86

Друкується та поширюється через мережу Інтернет за рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24063-13903 ПР від 22 липня 2019 року.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України згідно Додатку № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409 як наукове фахове паперове видання (Категорія Б).

Рецензенти:

Гриць Антоніна Михайлівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

Яблонська Тетяна Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, викладач кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Головний редактор:

Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна.

Редакційна колегія:

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Вієрьовка Мішель, доктор наук, професор, Президент Наукової фундації суспільних наук (La Fondation Maison des sciences de l'homme), м. Париж, Франція;

Говорун Тамара, доктор психологічних наук, професор, Глобальний університет імені О. П. Джиндала, місто Хар'яна, Індія;

Горбанюк Олег, доктор хаб., доцент, кафедра загальної психології, Інститут психології Католицького університету Люблін, місто Люблін, Республіка Польща;

Гуменюк Галина Вадимівна, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Клімовський Станіслав, кандидат юридичних наук, віце-президент Асоціації з підтримки науки та інновацій (Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations), місто Париж, Франція;

Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-інноваційної роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Максименко Ксенія Сергіївна, доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ України, місто Київ, Україна;

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Прітц Альфред, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда, м. Відень, Австрійська Республіка.

Панов Микита Сергійович, кандидат психологічних наук, доцент, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, Україна;

Сидоренко Анастасія Юріївна, доктор медичних наук, доцент кафедри загальної і медичної психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, місто Київ, Україна;

Чебікін Олексій Якович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського педагогічного університету, місто Одеса, Україна;

Чепелева Наталія Василівна, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, місто Київ, Україна;

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, місто Київ, Україна.

П 86 Психологічний часопис : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. — Том 9. — Вип. 4. — Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2023. — 59 с.

Збірник містить результати наукових робіт з актуальної проблематики психологічної науки та практики, зокрема, особливу увагу приділено психологічному аналізу підліткового віку, впливу сім'ї у психологічному становленні дитини, аспектам емоційного інтелекту, особистісних уявлень тощо, окрім того досліджено низку інших цікавих та корисних для психологічної практики проблем.

Цей випуск призначений для науковців у галузі психології, викладачів психологічних наук, практичних психологів та студентів-психологів.



APSCI

Per Aspera Ad Astra

Volume 9 Issue 4 (74) 2023

© Асоціація підтримки науки та інновацій, Association pour la Promotion des Sciences et des Innovations, APSCI, 2023

© Колектив авторів, 2023

<http://www.apsijournal.com/>

ЗМІСТ

Попов В. М., Сергієнко О. О.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДЧУЖЕНОСТІ ОСІБ,
ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМУЮЧУ ПОДІЮ.....7

*Данилюк І. В., Курапов А. О., Ягіяєв І. І., Малишева К. О.,
Льошенко О. А., Литвин С. В.*

ПСИХОМЕТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ШКАЛИ ПЕРЕКОНАНЬ
ПРО ЩЕПЛЕННЯ, ОПИТУВАЛЬНИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ
ПЕРЕКОНАНЬ ТА ШКАЛИ ЦИНІЧНОЇ НЕДОВІРИ НА
УКРАЇНСЬКІЙ ВИБІРЦІ.....19

Стрижак О., Стрижак А.

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ТАКСОНОМІЧНОЇ
КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДІАГНОСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....30

Кузьменко В. У., Карабаєва І. І.

ЕТИКЕТНЕ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКА ЯК
ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ
ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НОВОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....45

ЗМІСТОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ: ПОНЯТТЯ, ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА ЧИННИКИ

Шевченко Наталія Федорівна¹, Обискалов Іван Сергійович²

²Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5297-6588>
Researcher ID: I-2214-2018

²Аспірант кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0748-3597>

UDC: 159.923:005.53

АНОТАЦІЯ

В статті представлено результати теоретичного дослідження процесу ухвалення рішень. Описано широке коло підходів до вивчення ухвалення рішень та прикладних аспектів цієї проблематики. На основі раніше поданих визначень поняття «ухвалення рішень» виділено характерні елементи його змістовного наповнення, що дозволило сформулювати власне трактування поняття «ухвалення рішень». Ґрунтуючись на результатах аналізу теорії навчання, заснованої на прикладах (IBLT), багаторівневої референсної моделі мозку (LRMB) у поєднанні з когнітивною моделлю пам'яті «OAR», психологічної концепції ухвалення рішень «WRAP» та ін., виділено структурні компоненти та визначено психологічну структуру процесу ухвалення рішень. Виокремлено чинники процесу ухвалення рішень і охарактеризовано сутність їх впливу на його перебіг та результат.

Ключові слова: ухвалення рішень; структурні компоненти процесу ухвалення рішень; чинники процесу ухвалення рішень; рефлексія; рефлексивність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процес ухвалення рішень відіграє істотну роль у регулятивній спроможності особистості. Саме тому численні дослідження змісту, окремих компонентів, загальної структури та чинників цього процесу цікавили вчених всього світу, які шукали способи підвищення ефективності ухвалення рішень задля задоволення потреб особистості.

В загальній структурі психічного процесу ухвалення рішень представлений як інтегративний процес, що пов'язаний із процесами нижчого порядку, які забезпечують його функціонування, та відповідного собі рівня, що уможливорює цілісне і системне функціонування психіки особистості. Саме високий рівень інтегративності ухвалення рішень зумовлює широке коло

сфер і підходів до його дослідження, оскільки перебіг процесу ухвалення рішень відбувається чи не у всіх ситуаціях життєдіяльності особистості та відзначається різними рівнями складності власної організації, відповідно наслідки ухвалених рішень можуть мати незначний вплив і водночас призводити до колосальних змін у житті особи, яка ухвалює рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження процесу ухвалення рішень мають глибоке коріння у роботах філософів минулого, оскільки один із основних компонентів рішення – вибір розглядався ними з точки зору проблем моральності, волі та розуму (Cherevychnyi, 2020). В історичному контексті дослідження у сфері ухвалення рішень містили в собі принципи, запозичені з економіч-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Nataliia Shevchenko, Ivan Obyskalov

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

ної та психологічної науки. Раціональність виступала основним концептом в економічній науці, а принцип максимізації суб'єктивної очікуваної корисності (ориг. «SEU») активно використовувався для розкриття особливостей перебігу процесу ухвалення рішень (Gonzalez, 2017). Однак доволі швидко такий підхід зазнав критики, оскільки багатьма дослідниками зазначалось, що в реальних ситуаціях рішення людей дещо обмежені в раціональності, зокрема праці Д. Канемана, А. Тверські та їх колег започаткували цілий напрям вивчення евристик та упереджень, які тривали декілька десятиліть та й досі не втратили власної актуальності. Ці вчені сформулювали і дослідили низку евристик та пов'язаних з ними упереджень, які чітко вказують на відсутність ідеальності і раціональності в тому, як ми ухвалюємо рішення. Згодом з'явилися роботи, які підтверджували, що наявність цих евристик і упереджень все-таки обумовлена певною практичною «раціональністю» (Gonzalez, 2017).

На сьогоднішній день розмаїття робіт, присвячених ухваленню рішень, характеризується різними сферами прикладного застосування, як от: дослідження процесу ухвалення рішень, як характеристики професійного мислення психолога (Mytoshnychenko, 2019); дослідження ухвалення рішень у проблемних ситуаціях педагогічної ситуації та умов розвитку умінь ухвалювати ефективні рішення вчителями (Chornobrovkin, 2007); вивчення індивідуально-психологічних особливостей прийняття рішень споживачами в сучасних соціо-економічних умовах (Tkalych & Zakashanska, 2022); дослідження психологічних особливостей ухвалення командиром в умовах невизначеності (Cherevychnyi, 2022); та ін.

Починаючи з роботи Г. Саймона «Адміністративна поведінка», яка вийшла у 1947 році, в області когнітивної науки утворюється окремий напрям досліджень процесу ухвалення рішень – управлінські рішення (Mintrom, 2015). З тих пір ухвалення рішень є одним з основоположних компонентів психології управління. З того часу вивчення управлінських рішень не втратило своєї актуальності, що підтверджується у роботах української вченої Г. Горбань, присвячених особливостям проектування управлінських рішень (Horban, 2012b), ухваленню рішення як соціально-

психологічного феномену в контексті управлінського рішення (Horban, 2021), ухваленню рішень як системний управлінській дії (Horban, 2011), а також моделюванню соціально-психологічного забезпечення процесів ухвалення управлінських рішень у соціальних системах (Horban, 2012a), зокрема у соціальних системах на рівні місцевих громад (Horban, 2014). Важливим напрямом у цій сфері є дослідження чинників процесу ухвалення управлінських рішень (Topolenko, 2008).

Українськими психологами широко розроблені дослідження процесу ухвалення рішень в умовах ризику та невизначеності. Так О. Саннікова та О. Санніков стверджують, що схильність до ризику є провідним чинником авантюристичності особистості, яка виступає джерелом і причиною процесу ухвалення рішень (Sannikova & Sannikov, 2018). В. Артемов та І. Сингаївська декларують подібні ж погляди, зазначаючи, що готовність і схильність до ризику є провідними детермінантами в організації процесів ухвалення рішень (Artemov & Synhaivska, 2022). На думку вчених, схильність до ризику є професійно необхідною рисою для фахівців, чия робота пов'язана з небезпекою. Дослідження ухвалення рішень військовими командирами, чия робота є втіленням небезпеки, детально розроблені С. Черевичним (Cherevychnyi, 2022). Вчений визначив компоненти і показники, які впливають на рішення командира в умовах невизначеності (Cherevychnyi, 2020), разом із О. Хміляр вони висвітили психологічні чинники, врахування яких сприятиме ефективності ухвалення рішень в бойовій обстановці (Khmiyar & Cherevychnyi, 2015). В. Стасюком та О. Ковальчуком визначено психологічні детермінанти рішення військового керівника в екстремальних ситуаціях (Stasiuk & Kovalchuk, 2022).

Теорії ухвалення рішень об'єднані у дві категорії: описові – засновані на спостереженні та експериментальному вивченні поведінки під час вибору; нормативні – передбачають особистість, яка ухвалює найоптимальніші рішення з точки зору об'єктивної раціональності (Wang & Ruhe, 2007). Окремим напрямом досліджень в зарубіжній психологічній науці про ухвалення рішень є натуралістичні дослідження, які полягають у вивченні реальних прикладів ухвалення рішень в конкретних ситуаціях, які відбулися. Ці дослідження : «... відрізняється від інших поглядів на прийняття рі-

шень у двох аспектах: дослідницькі методи, що використовуються (наприклад, польові спостереження, а не лабораторні експерименти) та їх зосередженість на вивченні експертів у певному контексті (наприклад, професіоналів-пожежників, а не студентів університетів)» (Gonzalez, 2017). S. Prezenski, A. Brechmann, S. Wolff та N. Russwinkel характеризують ці дослідження наступним чином: «Натуралістичні дослідження ухвалення рішень вивчають, як рішення ухвалюються «в дикій природі». Рішення в реальному житті, ухвалені людьми, які мають певні знання та досвід, досліджуються в контексті обмеженого часу, суперечливих цілей, умов, що динамічно змінюються, та джерел інформації різної надійності.» (Prezenski, Brechmann, Wolff & Russwinkel, 2017).

В українському психологічному дискурсі проходились дослідження життєвих та стратегічних життєвих рішень (Sannikov, 2016; Pomytkina, 2013). Л. Поміткіна досліджуючи ухвалення стратегічних життєвих рішень зосереджує увагу і на переживаннях особистості, яка ухвалює рішення. Вчена стверджує, що вони є внутрішніми сигналами, які сприяють усвідомленню вибору можливих альтернатив, ухваленню рішень та регуляції поведінки особистості (Pomytkina, 2016). Психологічна система ухвалення життєвих рішень особистістю, за О. Санніковим, складається з трьох функціональних підсистем: блок особистісних компонентів, блок компонентів взаємодії із середовищем та блоку компонентів рішучості (Sannikov, 2016). Відповідно всі ці компоненти виступають в ролі чинників, які в тій чи іншій мірі впливають на ухвалення рішень, а комбінація їх пропорцій утворює індивідуально-стильові особливості рішення.

Проблематика ухвалення рішень має широкі міждисциплінарні зв'язки, які найтісніше пов'язані з економікою, когнітивістикою, комп'ютерними науками та сферою управління (Wang & Ruhe, 2007), водночас є актуальною і в нейробіології (Petrovska, 2021), соціальній психології (Ajzen, 1996) та військовій справі (Cherevychnyi, 2022).

В сучасній українській науці актуальним є питання позбавлення від російськомовних кальок і утвердження автентичних українських конструктів та термінів. Так, Г. Горбань та Н. Шевченко стверджують, що

використання конструкту «прийняття рішення» є некоректним згідно з нормами української мови, натомість вчені аргументують доцільніше використання слова «ухвалювати», зміст якого чітко відповідає контексту рішення (Horban & Shevchenko, 2023). Тому в нашому дослідженні ми надалі використовуватимемо конструкт «ухвалення рішень».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Висвітлені вище роботи свідчать про високий рівень розробленості вивчень процесу ухвалення рішень та плюралістичність щодо підходів у дослідженні і сфер застосування. Однак такий об'єм досліджень призводить до відмінностей у визначенні поняття та психологічної структури процесу ухвалення рішень та відсутності систематизації у визначенні його чинників.

Мета. Теоретично дослідити і визначити поняття «ухвалення рішень», психологічну структуру та чинники процесу ухвалення рішень.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Відповідно до сформульованої мети дослідження нами були використані загальнонаукові методи теоретичного дослідження. Зокрема аналіз наукової літератури, метод систематизації для виокремлення сфер та підходів до вивчення процесу ухвалення рішень, метод синтезу та узагальнення для формулювання визначення поняття «ухвалення рішень», його психологічної структури та чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для глибшого розуміння процесу ухвалення рішень перейдемо до аналізу змісту його поняття та суттєвих характеристик. С. Gonzalez надає наступне визначення процесу ухвалення рішень (англ. «decision-making») (Gonzalez, 2017): «Ухвалення рішень - це когнітивний процес "вищого рівня", який чітко відрізняється від інших щонайменше двома особливостями: він ґрунтується на більш базових когнітивних процесах, таких як сприйняття, пам'ять та увага, і він однозначно ідентифікується за своїм основним елементом: процес вибору.». Автор зазначає, що процес вибору перебуває під сильним впливом тих процесів, які йому передують (сприйняття, розпізнавання та судження) і тих, що відбуваються після зробленого вибору (зворотній зв'язок і

навчання) (Gonzalez, 2017). У цій же праці С. Gonzalez більш детально характеризує процес судження, що передуює процесу вибору, як такий, що включає оцінювання переваг і уподобань різних альтернатив, бо на думку вченого процеси судження та вибору займають більшу частину уваги в дослідженнях ухвалення рішень. Вчений виокремлює два погляди на процес ухвалення рішень, які присутні у когнітивній науці: замкнена (англ. «closed-loop») та відкрита або лінійна (англ. «open-loop or linear») моделі ухвалення рішень.

Y. Wang та G. Ruhe пропонують відмінне від попереднього визначення процесу ухвалення рішень: «Ухвалення рішень - це процес вибору найкращого варіанту або способу дій з серед набору альтернатив на основі заданих критеріїв або стратегій» (Wang & Ruhe, 2007). Дослідники притримуються філософії аксіом вибору, тому стверджують про наявність трьох основних компонентів ухвалення рішень: цілі рішення, набір альтернатив вибору та набір критеріїв відбору чи стратегій. Відповідно до цієї думки маємо уточнене визначення ухвалення рішень: «Ухвалення рішень – це процес вибору рішення з наявних альтернатив на основі обраних критеріїв для досягнення певної мети.» (Wang & Ruhe, 2007). Y. Wang та G. Ruhe пропонують таксономію стратегій і критеріїв для ухвалення рішень, які можуть бути класифіковані у чотири категорії: інтуїтивні, емпіричні, раціональні та евристичні.

Вивчаючи проблематику дослідження концепту «ухвалення рішень» у психології, Я. Короход характеризує ухвалення рішень наступним чином: «... прийняття рішення – це акт формування послідовності дій, що ведуть до досягнення мети на основі перетворення вихідної інформації в ситуації невизначеності. Рішення – це обов'язковий предмет інтеграції та предмет вибору, серед великої кількості альтернатив обирається лише одна, та, що сприятиме організму чи машині досягти найбільшої ефективності» (Korokhod, 2020a).

За Г. Горбань, процес ухвалення рішень це: «... системна психологічна активність, яка спрямована на усвідомлене подолання невизначеності й поліваріантності ситуації шляхом виокремлення й прийняття конкретної ідеї із множини можливих, з урахуванням наслідків цієї активності та аналізом здійснених дій.» (Horban, 2014).

Відповідно до запропонованих загальних понять процесу ухвалення рішень, можемо виділити основні компоненти його змістовного наповнення: це інтегративний когнітивний процес; процес вибору; набір альтернатив; мета або бажаний результат; критерії, які дозволяють оцінити альтернативи відповідно до сформульованої мети. Проведений теоретичний аналіз та виділення основних компонентів змістовного наповнення поняття «ухвалення рішень» дають можливість трактувати його як *інтегративний когнітивний процес вибору найоптимальнішої альтернативи з набору наявних, який здійснюється відповідно до сформульованої мети на основі обраних критеріїв*.

Аналіз поняття «ухвалення рішень» та його суттєвих характеристик дає можливість більш детально перейти до визначення структурних компонентів та психологічної структури процесу ухвалення рішень, що потребує детальнішого занурення у концептуальні положення окремих авторів.

Розглядаючи основні теорії навчання в динамічному ухваленні рішень, С. Gonzalez підсумовує їхні загальні риси (Gonzalez, 2017): 1) всі моделі підкреслюють, що люди засвоюють знання про факти, проте в жодній з них не зазначено основну форму навчання як структурне знання; 2) узгодженість в актуальності розпізнавання знайомих шаблонів з минулого досвіду. Серед розглянутих теорій навчання у динамічних ситуаціях С. Gonzalez запропонував свою – теорію навчання, заснована на прикладах (англ. «instance-based learning theory» або «IBLT»). Ця теорія пропонує опис процесу навчання та утворення, подальшої оцінки і підкріплення досвіду у динамічних системах. Навчання відбувається через зберігання «прикладів» на основі пережитого досвіду; «приклади» в цій теорії є репрезентаціями трьох елементів: ситуації, рішення і цінності (СРЦ). Таким чином, IBLT пропонує загальний процес ухвалення рішень, за допомогою якого приклади СРЦ утворюються, відтворюються, оцінюються та підкріплюються через наступні кроки, які, на наш погляд, виступають структурними елементами процесу ухвалення рішень (Gonzalez, 2017): 1) розпізнавання (пошук минулих, подібних варіантів у пам'яті); 2) судження (оцінка очікуваної корисності); 3) вибір (припинення пошуку та обрання оптимальної альтернативи); 4) виконання

(реалізація обраної альтернативи); 5) зворотний зв'язок (коригування корисності прикладів відповідно до отриманих результатів). На переконання С. Gonzalez ухвалення рішень за IBLT визначається набором механізмів навчання: змішування (загальне зважене значення альтернатив з урахуванням корисності прикладу СРЦ та ймовірності його відтворення у пам'яті); необхідність (рішення про продовження чи припинення дослідження навколишнього середовища); зворотній зв'язок (вибір прикладів для підкріплення). Теорія вченого пропонує в своїй основі процес навчання, який забезпечує замкнений цикл процесу ухвалення рішень в динамічних ситуаціях через накопичення досвіду попередніх рішень для підвищення ефективності наступних.

Групою науковців Y. Wang, D. Patel та S. Patel було розроблено багаторівневу референсну модель мозку (англ. «A layered reference model of the brain» або «LRMB») (Wang, Wang, Patel & Patel, 2006), в якій представлено 37 когнітивних процесів різних рівнів та їх взаємодію, зокрема і процес ухвалення рішень, який знаходить на шостому, найвищому, рівні, відповідно до їхньої теорії (Wang & Ruhe, 2007). За Y. Wang та G. Ruhe, процес ухвалення рішень залучає до власного функціонування три процеси нижчого рівня (пошук, репрезентація та запам'ятовування) та три процеси відповідного, шостого, рівня (розуміння, якісне оцінювання, кількісне оцінювання), і в той же час ухвалення рішень є процесом, що залучається до функціонування процесу вирішення проблем, який теж розміщений на шостому рівні. Оскільки запам'ятовування відіграє істотну роль у процесі ухвалення рішень, автори пропонують спиратися на когнітивну модель пам'яті, зокрема довготривалої, яка розкривається через два головні артефакти: «...(а) Об'єкти: абстракція зовнішніх сутностей та внутрішніх понять. Існують також підоб'єкти (англ. «sub-objects»), відомі як атрибути, які використовуються для позначення детальних властивостей і характеристик об'єкта. (б) Відносини: зв'язки між об'єктом-об'єктом, модель позначається як OAB (об'єкт, атрибут, відносини; англ. «OAR»). Ґрунтуючись на багаторівневій референтній моделі мозку (LRMB) та когнітивній моделі людської пам'яті (OAR) Y. Wang та G. Ruhe представляють неформальну структуру процесу ухвалення рішень (Wang & Ruhe, 2007):

1. Розуміння проблеми ухвалення рішень та визначення мети рішення в термінах об'єкта (O) та його атрибутів (A);
2. Пошук на абстрактному рівні довготривалої пам'яті альтернативних рішень (A - атрибути) та критерії для корисних стратегій ухвалення рішень (C - критерії);
3. Кількісно оцінити A (альтернативи) і C (критерії) та визначити, чи варто продовжувати пошук;
4. Побудувати множину рішень, використовуючи A та C, отриманих у попередніх пошуках;
5. Обрати найкраще рішення на основі задоволеності особистості, яка ухвалює рішення;
6. Представити рішення в новій моделі суб-OAR;
7. Запам'ятати модель суб-OAR в довготривалій пам'яті.

Аналізуючи психологічну концепцію ухвалення рішень Ч. Хіза та Д. Хіза («WRAP»), І. Петровська описала чотири етапи ухвалення рішень (Petrovska, 2021): 1) необхідність вибору («ми зіштовхуємося з проблемною ситуацією та необхідністю обирати»); 2) аналіз варіантів («ми аналізуємо альтернативні варіанти»); 3) вибір («ми здійснюємо вибір»); 4) прогноз («ми живемо зі зробленим вибором»). Етапи, представлені вченою, можна вважати структурними компонентами процесу ухвалення рішень, оскільки вони відображають типові змістові характеристики ухвалення рішень.

Ґрунтовний аналіз підходів щодо виявлення змісту процесу ухвалення рішень дозволив Г. Горбань стверджувати, що більшість дослідників описують процес ухвалення рішень спираючись на такі основні елементи: ситуація невизначеності; суб'єкт прийняття рішення; ухвалені рішення; процес ухвалення рішення (Horban, 2014).

О. Кушлик-Дивульська та Б. Кушлик пропонують деталізовану послідовність етапів процесу ухвалення рішень (Kushlyk-Dyvulska & Kushlyk, 2014): 1) виявлення і описання проблемної ситуації; 2) постановка задачі; 3) формулювання та структуризація мети вирішення проблемної ситуації; 4) виявлення та (або) генерація альтернатив досягнення цілі; 5) описання можливих станів та дій зовнішнього середовища; 6) оцінюван-

ня можливості виникнення конкретних станів зовнішнього середовища; 7) виявлення можливих результатів дій; 8) описання і оцінювання результатів реалізації альтернатив в конкретних умовах зовнішнього середовища; 9) вибір критеріїв оцінювання відповідності результатів дій поставленій меті; 10) оцінювання очікуваного ефекту дій; 11) порівняння окремих альтернатив за очікуваними ефектами дій (реалізаціями) і вибір найкращої; 12) прийняття рішень, тобто затвердження плану вирішення проблемної ситуації і його впровадження.

Відповідно до представленої деталізованої послідовності етапів процесу ухвалення рішень, можемо виокремити його загальні структурні компоненти: 1) проблемна ситуація; 2) сформульована мета; 3) набір альтернатив; 4) особливості станів і дій навколишнього середовища; 5) прогноз щодо можливих результатів; 6) оцінка можливих результатів; 7) критерії оцінювання; 8) безпосереднє рішення.

Аналіз різних підходів до визначення компонентів і структури ухвалення рішень дає нам підстави виокремити найістотніші та представити їх у психологічній структурі процесу ухвалення рішень:

- 1) проблемна ситуація, що призводить до необхідності знаходження оптимального рішення;
- 2) мета (образ очікуваного результату розв'язаної проблемної ситуації);
- 3) відтворення в пам'яті альтернативних рішень чи генерація нових у випадку новизни ситуації;
- 4) критерії оцінки альтернатив відповідно до сформульованої мети (очікуваного результату);
- 5) оцінка альтернатив;
- 6) власне вибір найоптимальнішої альтернативи, на думку особи, яка ухвалює рішення.
- 7) виконання (реалізація обраної альтернативи).

Ухвалення рішень як інтегративний процес здійснює надзвичайний вплив на інші психічні процеси, а також сам піддається впливу тих чи інших чинників, що наявні у структурі психічного. Тому перейдемо до аналізу чинників процесу ухвалення рішень.

Здійснюючи теоретичний аналіз наукового доробку у проблематиці ухвалення рішень, В. Fischhoff та S. Broomell стверджують, що в науці про ухвалення

рішень досі не існує чіткого критерію для визначення того, чому саме люди віддають перевагу: так в економічних дослідженнях ґрунтуються на корисності, в той час як в психологічній науці цей критерій часто критикується і піддається спростуванню (Fischhoff & Broomell, 2020). У цьому дослідженні вчені встановили, що вищий соціально-економічний статус, вищий рівень соціальної підтримки, позитивне оточення однокласників та нижчий рівень соціальних ризиків позитивно корелюють із вищим рівнем компетентності в ухваленні рішень, що дає підстави визначити ці соціальні умови як чинники ухвалення рішень.

Згідно з проведеними дослідженнями зв'язку динамічного ухвалення рішень та рефлексії J. Donovan, C. Guess та D. Naslund, було встановлено, що рефлексивне ухвалення рішень потребує усвідомленого та тривалого розмірковування над собою та ситуацією, що допомагає особі, яка ухвалює рішення, адаптуватись до нових умов і ситуацій, оскільки рефлексія покращує здатність зіставляти нову інформацію і попередні знання (Donovan, Güss & Naslund, 2015). Вчені стверджують, що рефлексія може сприяти кожному етапу динамічного ухвалення рішень та процесу розв'язування проблем, таким як: 1) ідентифікація проблеми та визначення мети; 2) збір інформації; 3) розробка та прогнозування; 4) стратегічне і тактичне планування; 5) ухвалення рішення і дія; 6) оцінка результату з удосконаленням стратегії.

Дослідження чинників процесу ухвалення рішень українськими вченими представлені у роботах Є. Степури, О. Саннікова, О. Сазонової та Я. Короход. Так, у дисертації Є. Степури визначено ціннісно-сміслові чинники ухвалення рішень в умовах невизначеності (Stepura, 2016). Відповідно до отриманих результатів емпіричного дослідження, вченим було встановлено позитивні кореляції між ефективною стратегією розв'язування задач і цінністю освіченості, між імпульсивною стратегією та цінностями свободи і суспільного визнання і, між обережною стратегією і цінністю життєвої мудрості. Таким чином, цінності можуть виступати чинниками ухвалення рішень при дотриманні тієї чи іншої стратегії особою, яка ухвалює рішення. Дослідником також зазначено, що ефективна стратегія ухвалення рішень пов'язана з цінністю продуктивного

життя, імпульсивна – з цінністю мати вірних друзів, обережна стратегія – з цінностями відповідальності і старанності (Stepura, 2016). Науковий вклад Є. Степури вказує на високий вплив цінностей особистості на процес ухвалення рішень, водночас слід зважати на набір цінностей, притаманних особистості, оскільки вони визначають стратегію ухвалення рішення.

Серед когнітивних чинників успішності ухвалення рішень О. Санніков виокремлює рішучість як інтегральну властивість особистості, що містить наступні такі компоненти: толерантність, ризикованість, асертивність, авантюризм, докладність, рефлексивність (Sannikov, 2020). Окремо, поміж компонентів рішучості, згідно із концепцією вченого, представлено далекоглядність, зміст якої подібний до передбачливості, прозорливості, прогнозування. На думку автора, далекоглядність забезпечує передбачення наслідків власних дій, що й зумовлює значний вплив на ухвалення рішень. Відповідно до такої характеристики, далекоглядність має закономірну позитивну кореляцію із іншим компонентом рішучості – рефлексивністю.

О. Сазонова, аналізуючи теоретичний доробок досліджень ухвалення рішень, зазначає, що мотив досягнення успіху виступає кінцевою метою ухвалення рішень, вектором, що зумовлює залучення людини до конкретної діяльності і способи ухвалення рішень (Sazanova, 2017). Результати відповідного емпіричного дослідження вченої вказують на наступні закономірності процесу ухвалення рішень в залежності від мотиваційних особливостей особистості: вищі показники конструктивності ухвалених рішень мають особи з високим рівнем мотивації на успіх; особи з низьким рівнем мотивації на успіх схильні до ризику та відкладання ухвалення рішень; особи з високим рівнем умовно позитивних мотиваційних установок (процес, результат, праця, свобода, досягнення успіху, уникнення невдач та ін.) є більш раціональними і конструктивними в прийнятті рішень, мають вищий рівень самоуправління і саморегуляції та їх компонентів, порівняно з особами, які мають високий рівень умовно корисливих установок (егоїзм, гроші).

Свідомо відходячи від нормативних, раціоналізаторських, підходів у дослідженні ухвалення рішень, Я. Короход пропонує огляд основних описових теорій

ухвалення рішень, з якого стає можливим виокремити психологічні чинники ухвалення рішень (Korokhod, 2020b). Відповідно до теорії обмеженої раціональності Г. Саймона люди спрощують реальну ситуацію та проблему вибору, через це ми обираємо не кращий варіант з точки зору раціональності, а той, що відповідає нашим вимогам або нагальним потребам; відтак нагальні потреби і вимоги до предмету вибору є чинниками процесу ухвалення рішень згідно з теорією Г. Саймона. Теорія перспектив Д. Канемана та А. Тверські підкреслює вплив численних евристик і упереджень на те, як ми ухвалюємо рішення в невизначеності. В теорії каяття Г. Лумса та Р. Сагдена містяться два основних положення: про відчуття каяття і жалю людьми після ухвалення рішення через оцінювання того, що могло би бути в разі вибору дійсно кращої альтернативи; люди не тільки відчують жаль і каяття, а ще й передбачують їх ще до моменту ухвалення рішень. Таким чином, почуття жалю є чинником ухвалення рішень через вплив на оцінювання альтернатив до та після вибору. Далі Я. Короход описує ряд стратегій міжкритеріального відбору, якими користується особа, яка ухвалює рішення, які об'єднані в дві великі групи: стратегії компенсації (адитивна стратегія, стратегія адитивних різниць і стратегія ідеальної точки) та стратегії виключення (стратегія домінування, кон'юнктивна стратегія, диз'юнктивна стратегія, лексикографічна стратегія та стратегія видалення по аспектам) (Korokhod, 2020b). Перелічені стратегії, хоч і відрізняються за суттю, проте всі в основі своїй передбачають певні маніпуляції із оцінками атрибутів різних альтернатив особою, що ухвалює рішення, тому, на наш погляд, згідно із стратегіями міжкритеріального відбору чинниками ухвалення рішень є ті значення, які особа, яка ухвалює рішення, надає атрибутам різних альтернатив в ситуації рішення.

Варто зазначити, що на думку Л. Помиткіної, сила волі особистості займає важливе місце у процесі ухвалення стратегічних життєвих рішень, оскільки забезпечує їх реалізацію, а тому здатне зменшити негативні переживання, такі як страждання, пов'язані із нерезалізованістю тих чи інших життєвих рішень (Pomytkina, 2016). Таким чином, розвиток сили волі особистості, яка ухвалює рішення, сприяє конструктивним переживанням, що підвищують ефективність рі-

шень. Дослідниця зазначає, що в контексті стратегічних життєвих рішень інтелектуальна рефлексія забезпечує загальну регуляцію предметно-операційних трансформацій змісту процесу ухвалення рішень, а особистісна рефлексія передбачає здатність особистості усвідомлювати власні спонуки, прогнозувати наслідки своїх дій та узгоджувати цілі поведінки із засобами їх досягнення. Тому, на думку вченої, особистісна рефлексія забезпечує визначення особистості у трьох ключових аспектах життя: життєва позиція, професійне самовизначення та вибір партнера.

Підсумовуючи науковий доробок вчених, представимо загальний перелік чинників процесу ухвалення рішень:

За В. Fischhoff та S. Broomell: соціально-економічний статус, рівень соціальної підтримки, оточення однолітків та рівень соціальних ризиків;

За С. Guess, J. Donovan та D. Naslund: рефлексія;

За Є. Степураю: цінності освіченості, свободи, суспільного визнання та життєвої мудрості;

За О. Санніковим: основна інтегративна властивість рішучість, яка включає низку компонентів (толерантність, ризикованість, асертивність, авантюризм, докладність, рефлексивність та далекоглядність);

За О. Сазоновою: мотивація на успіх;

За Я. Короход: нагальні потреби і вимоги до предмету вибору, евристики і упередження, почуття жалю, значення атрибутів різних альтернатив в ситуації рішення.

За Л. Помиткіною: сила волі особистості, рефлексія (інтелектуальна та особистісна).

Як видно з переліку чинників процесу ухвалення рішень, вони не є систематизованими: кожен автор, спираючись на власні уявлення, виокремлює той чи інший чинник. Це підкреслює необхідність в уточненні параметрів конструкту «чинник ухвалення рішень» для більш чіткого розуміння, що може бути його чинником та деталізації критеріїв систематизації, які дозволять угрупувати і класифікувати різні чинники.

Висновки. Результати теоретичного дослідження дали можливість сформулювати трактування поняття «ухвалення рішень», визначити психологічну структуру процесу ухвалення рішень, виокремити і оха-

рактеризувати його чинники.

Проведений аналіз дозволив виділити основні компоненти змістовного наповнення раніше поданих визначень поняття «ухвалення рішень»: інтегративний когнітивний процес; процес вибору; набір альтернатив; мета або бажаний результат; критерії, які дозволяють оцінити альтернативи відповідно до сформульованої мети. На основі виділення сутнісних характеристик процесу ухвалення рішень з різних підходів і теорій поняття «ухвалення рішень» трактується як інтегративний когнітивний процес вибору найоптимальнішої альтернативи з набору наявних, який здійснюється відповідно до сформульованої мети на основі обраних критеріїв.

Грунтуючись на результатах аналізу теорії навчання, заснованої на прикладах (IBLT), багаторівневої референсної моделі мозку (LRMB) у поєднанні з когнітивною моделлю пам'яті «OAR», психологічної концепції ухвалення рішень «WRAP» та ін., було визначено компоненти процесу ухвалення рішень (проблемна ситуація, що призводить до необхідності знаходження оптимального рішення; мета; відтворення в пам'яті альтернативних рішень чи генерація нових у випадку новизни ситуації; критерії оцінки альтернатив відповідно до сформульованої мети; оцінка альтернатив; вибір найоптимальнішої альтернативи, на думку особи, яка ухвалює рішення; виконання) та охарактеризовано його психологічну структуру

Виокремлено чинники процесу ухвалення рішень, найважливішими з яких можна вважати рефлексію, рефлексивність, силу волі та значення атрибутів різних альтернатив в ситуації рішення, і охарактеризовано сутність їх впливу на його перебіг та результат.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективним у подальшій розробці проблематики процесу ухвалення рішень вважаємо деталізацію конструкту «чинник ухвалення рішень», а також категоризацію і класифікацію чинників процесу ухвалення рішень.

References:

- Ajzen, I. (1996). The social psychology of decision making. *Social psychology: Handbook of basic principles* (297–325). New York: Guilford Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/264001106_The_Social_Psychology_of_Decision

Making

- Artemov, V. Yu., & Synhaivska, I. V. (2022). Osoblyvosti protsesiv pryiniattia rishen v umovakh nevyznachenosti [Features of decision-making processes under uncertainty]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 1(65), 149–163. DOI: <http://dx.doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-149-163> [in Ukrainian].
- Cherevychnyi, S. (2020). Pidkhody do problemy pryiniattia rishen v filosofii ta psykholohii [Approaches to the problem of decision-making in philosophy and psychology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2(52), 146–153. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2617-6858-2019-52-2-146-153> [in Ukrainian].
- Cherevychnyi, S. V. (2020). Komponenty ta pokaznyky pryiniattia rishennia komandyrom v umovakh nevyznachenosti [Components and indicators of decision-making by the commander in conditions of uncertainty]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2(55), 130–136. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-130-136> [in Ukrainian].
- Cherevychnyi, S. V. (2022). *Psykholohichni osoblyvosti pryiniattia rishennia komandyrom v umovakh nevyznachenosti* (dys. d-ra filosofii) [Psychological features of decision-making by a commander in conditions of uncertainty]. Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho, Kyiv. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/phd/sr-che-1.pdf> [in Ukrainian].
- Chornobrovkin, V. M. (2007). *Psykholohiia pryiniattia rishen u pedahohichnii diialnosti* (avtoref. dys. d-ra psykol. nauk) [Psychology of decision-making in pedagogical activity]. Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv. [in Ukrainian].
- Donovan, S. J., Güss, C. D., & Naslund, D. (2015). Improving dynamic decision making through training and self-reflection. *Judgment and Decision Making*, 10(4), 284–295. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/s1930297500005118>
- Fischhoff, B., & Broomell, S. B. (2020). Judgment and decision making. *Annual Review of Psychology*, 71(1), 331–355. DOI: <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-050747>
- Gonzalez, C. (2017). Decision-making: A cognitive science perspective. *The oxford handbook of cognitive science* (249–264). Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199842193.013.6>
- Horban, H. O. (2011). Pryiniattia rishennia yak systemna upravlinska diia [Decision-making as a systemic management action]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 3, 10–15. [in Ukrainian].
- Horban, H. O. (2012a). Model sotsialno-psykholohichnoho zabezpechennia protsesiv pryiniattia upravlinskykh rishen u sotsialnykh systemakh [A model of socio-psychological support of management decision-making processes in social systems]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psykholohiia*, 17(9), 61–73. [in Ukrainian].
- Horban, H. O. (2012b). Osoblyvosti proektuvannia upravlinskykh rishen yak profesiinoi dii [Features of designing management decisions as a professional action]. *Aktualni problemy psykholohii*, 1(35), 25–29. [in Ukrainian].
- Horban, H. O. (2014). *Psykholohiia pryiniattia upravlinskykh rishen u sotsialnykh systemakh na rivni miskoi hromady* (dys. d-ra psykol. nauk) [Psychology of managerial decision-making in social systems at the level of urban community]. Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuksa NAPN Ukrainy, Kyiv. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0514U000150/> [in Ukrainian].
- Horban, H. O. (2021). Pryiniattia rishennia yak psykholohichna problema [Decision-making as a psychological problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 1, 9–11. DOI: <http://dx.doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.1.2> [in Ukrainian].
- Horban, H. O., & Shevchenko, N. F. (2023). Teoretychna model psykholohichnoi hotovnosti osobystosti do ukhvalennia rishen [Theoretical model of psychological readiness of a person for decision-making]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, 2 (29), 23–34. DOI: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2023-2-3> [in Ukrainian].
- Khmiar, O. F., & Cherevychnyi, S. V. (2015). *Psykholohiia pryiniattia rishennia komandyrom: Vid ambivalentnosti do symvolichnoi rehuliatсии povedinky* [Psychology of decision-making by the commander: from ambivalence to symbolic behavioral regulation]. *Aktualni problemy psykholohii*, 5(15), 224–232. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v5/i15/25.pdf> [in Ukrainian].
- Korokhod, Ya. D. (2020a). Problematyka doslidzhennia kontseptu «pryiniattia rishennia» u psykholohii. [in Ukrainian].
- Korokhod, Ya. D. (2020b). Psykholohichni chynnyky pryiniattia rishen [Psychological determinants of decision making]. *Psychological Journal*, 6, 164–172. DOI: <https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2> [in Ukrainian].
- Kushlyk-Dyvulska, O. I., & Kushlyk, B. R. (2014). *Osnovy teorii pryiniattia rishen* [Fundamentals of decision-making theory]. Kyiv: NTUU «KPI». URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6917/1/13-14-055.pdf> [in Ukrainian].
- Mintrom, M. (2015). Herbert A. Simon, administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization. *The oxford handbook of classics in public policy and administration* (12–21). Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.22>
- Myroshnychenko, S. O. (2019). Osoblyvosti pryiniattia rishen praktychnymi psykholohamy [Features of decision-making by practical psychologists]. *Almanakh nauky*, 1(23), 55–59. [in Ukrainian].

- Petrovska, I. (2021). Psykholohichni kontseptsii protsesu pryiniattia rishen [Psychological concepts of the decision-making process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky*, 9, 196–201. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ps.2021.9.25> [in Ukrainian].
- Pomytkina, L. V. (2013). *Psykholohiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhyttievykh rishen* [The psychology of making strategic life decisions]. Kyiv: Kafedra. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/31523/1/monogr.pdf> [in Ukrainian].
- Pomytkina, L. V. (2016). Psykholohichni mekhanizmy perezhyvannia osobystosti u protsesi pryiniattia stratehichnykh zhyttievykh rishen [Psychological mechanisms of personal experience in the process of making strategic life decisions.]. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii"*, 31, 341–354. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/157889/157183> [in Ukrainian].
- Prezenski, S., Brechmann, A., Wolff, S., & Russwinkel, N. (2017). A cognitive modeling approach to strategy formation in dynamic decision making. *Frontiers in Psychology*, 8, 1–18. DOI: <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01335>
- Sannikov, O. I. (2016). *Psykholohiia pryiniattia zhyttievykh rishen osobystistiu* (avtoref. dys. d-ra psychol. nauk) [Psychology of life decision-making by a personality]. Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni K. D. Ushynskoho, Odesa. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/506/1/Санников%20Александр%20Ильич.eref.pdf> [in Ukrainian].
- Sannikov, O. I. (2020). Kohnityvni chynnyky pryiniattia rishen osobystistiu [Cognitive factors of decision-making personality]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 3, 38–46. DOI: <http://dx.doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-3-5> [in Ukrainian].
- Sannikova, O., & Sannikov, O. (2018). Avantiurnist i ryzyk u strukturi pryiniattia rishen [Adventurousness and risk in the structure of making decisions]. *Science and Education. Psychology*, 9- 10, 111–119. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6305/1/Sannikova.pdf> [in Ukrainian].
- Sazanova, O. V. (2017). Motyvatsiini osoblyvosti protsesu pryiniattia rishen [Motivational features of the decision-making process]. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii"*, 35, 383–400. URL: <http://zum.onu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/download/157274/156524> [in Ukrainian].
- Stasiuk, V., & Kovalchuk, O. (2022). Psykholohichni determinanty rishennia viiskovoho kerivnyka v ekstremalnykh umovakh diialnosti [Psychological Determinants of a Military Leader's Decision in Extreme Conditions of Operation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1(65), 119–124. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-119-124> [in Ukrainian].
- Stepura, Ye. V. (2016). *Tsinnisno-smyslovi chynnyky pryiniattia rishen osobystistiu v umovakh nevyznachenosti* (avtoref. dys. kand. psychol. nauk) [Value and semantic factors of personal decision-making in conditions of uncertainty]. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy, Kyiv. URL: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_stepura_1462349480.pdf [in Ukrainian].
- Tkalych, M., & Zakashanska, N. (2022). Indyvidualno-psykholohichni osoblyvosti stratehii pryiniattia rishen spozhyvachamy [Individual and psychological features of consumer decision-making strategy]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, 1(25), 109–117. DOI: <http://dx.doi.org/10.31108/2.2022.1.25.12> [in Ukrainian].
- Topolenko, O. O. (2008). Model vplyvu psykholohichnykh chynnykiv na protses pryiniattia upravlinskykh rishen [A model of the influence of psychological factors on the process of managerial decision-making]. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/8877/1/31.pdf> [in Ukrainian].
- Wang, Y., & Ruhe, G. (2007). The cognitive process of decision making. *International Journal of Cognitive Informatics and Natural Intelligence*, 1(2), 73–85. DOI: <http://dx.doi.org/10.4018/jcini.2007040105>
- Wang, Y., Wang, Y., Patel, S., & Patel, D. (2006). A layered reference model of the brain (LRMB). *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews)*, 36 (2), 124–133. DOI: <http://dx.doi.org/10.1109/tsmcc.2006.871126>

Nataliia Shevchenko

Dr. in Psychology, Professor of the Department of psychology, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia (Ukraine)

Ivan Obyskalov

Graduate student of the Department of Psychology, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia (Ukraine)

SUBSTANTIAL COMPONENTS OF THE DECISION-MAKING PROCESS: CONCEPT, PSYCHOLOGICAL STRUCTURE, AND FACTORS

ABSTRACT

The article highlights the theoretical study results of the «decision-making» concept, the psychological structure and factors of the decision-making process. The main areas of research on the decision-making process are highlighted: the activity of a practical psychologist; pedagogical activity; marketing; situations of risk and uncertainty; managerial activity.

In accordance with the tendency to move away from russian-language calques in Ukrainian scientific terminology, in this article emphasized the practicability of

using the construct «ухвалення рішень», which corresponds to the context of the decision, as opposed to the previously used «прийняття рішень».

As a result of the analysis the main components of the «decision-making» concept are identified: an integrative cognitive process, a selection process, a set of alternatives, a goal or a desired result, and criteria for evaluating alternatives in accordance with the formulated goal. The selection of the essential characteristics of the decision-making process in different approaches and theories allowed the interpretation of the «decision-making» concept as an integrative cognitive process of choosing the most optimal alternative from the available set, which occurs in accordance with the formulated goal on the selected criteria basis.

The analysis of the instance-based learning theory (IBLT), the layered reference model of the brain (LRMB) in combination with the cognitive model of memory «OAR», the psychological concept of decision-making «WRAP», etc. allowed to identify the decision-making process components (problem situation that leads to the need of finding an optimal solution; goal; reproduction of alternative solutions in memory or generation of new ones in case of the situation novelty; criteria for evaluating alternatives in accordance with the formulated goal; evaluation of alternatives; the choice of the most optimal alternative; implementation) and to characterize its psychological structure.

The factors of the decision-making process are identified and characterized: socio-economic status; level of social support; peer environment; level of social risks; reflection; value of education; value of freedom; value of public recognition; personal resoluteness, which includes a number of components (tolerance, risk-taking, assertiveness, adventurousness, detailiness, reflexivity and foresight); motivation for success; urgent needs; heuristics and biases; feelings of regret; the value of different alternatives attributes in a decision situation; the willpower of the individual. Among these factors, a special role is played by reflection, reflexivity, free will and the value of different alternatives attributes in a decision situation.

The theoretical analysis of the decision-making process factors has shown the absence of their classification and categorization, which determines the prospects for further research in this area.

Keywords: decision-making; structural components of the decision-making process; factors of the decision-making process; reflection; reflexivity.

Шевченко Наталія Федорівна

Доктор психологічних наук, професор кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя (Україна)

Обискалов Іван Сергійович

Аспірант кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя (Україна)

ЗМІСТОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ: ПОНЯТТЯ, ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА ЧИННИКИ

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено результати теоретичного дослідження поняття «ухвалення рішень», психологічної структури та чинників процесу ухвалення рішень. Виділено основні сфери досліджень процесу ухвалення рішень: діяльність практичного психолога; педагогічна діяльність; маркетинг; ситуації ризику і невизначеності; управлінська діяльність.

Відповідно до тенденції відходу від російськомовних кальок в українській науковій термінології наголошено на доцільності використання конструкту «ухвалення рішень», який змістовно відповідає контексту рішення, на відміну від раніше вживаного «прийняття рішень».

В результаті аналізу було встановлено основні складові поняття «ухвалення рішень»: інтегративний когнітивний процес, процес вибору, набір альтернатив, мета або бажаний результат, критерії для оцінки альтернатив відповідно до сформульованої мети. Виділення сутнісних характеристик процесу ухвалення рішень в різних підходах і теоріях дозволило трактування поняття «ухвалення рішень» як інтегративний когнітивний процес вибору найоптимальнішої альтернативи з наявного набору, який здійснюється відповідно до сформульованої мети на основі обраних критеріїв.

Аналіз теорії навчання, заснованої на прикладах (IBLT), багаторівневої референсної моделі мозку (LRMB) у поєднанні з когнітивною моделлю пам'яті «OAR», психологічної концепції ухвалення рішень «WRAP» та ін. дозволив виділити компоненти процесу ухвалення рішень (проблемна ситуація, що призводить

до необхідності знаходження оптимального рішення; мета; відтворення в пам'яті альтернативних рішень чи генерація нових у випадку новизни ситуації; критерії оцінки альтернатив відповідно до сформульованої мети; оцінка альтернатив; власне вибір найоптимальнішої альтернативи, на думку особи, яка ухвалює рішення; виконання) і надати характеристику його психологічної структури.

Виокремлено і охарактеризовано чинники процесу ухвалення рішень: соціально-економічний статус; рівень соціальної підтримки; оточення однолітків; рівень соціальних ризиків; рефлексія; цінність освіченості; цінність свободи; цінність суспільного визнання; рішучість особистості, що включає низку компонентів (толерантність, ризикованість, асертивність, авантюризм, докладність, рефлексивність та далекоглядність); мотивація на успіх; нагальні потреби; евристики і упередження; почуття жалю; значення атрибутів різних альтернатив в ситуації рішення; сила волі особистості. Серед перелічених чинників особливу роль відіграють рефлексія, рефлексивність, свобода волі особистості та значення атрибутів різних альтернатив в ситуації рішення.

Теоретичний аналіз чинників процесу ухвалення рішень засвідчив відсутність їх класифікації і категоризації, що обумовлює перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: ухвалення рішень; структурні компоненти процесу ухвалення рішень; чинники процесу ухвалення рішень; рефлексія; рефлексивність.

How to cite (як цитувати):

Shevchenko, N., & Obyskalov, I. SUBSTANTIAL COMPONENTS OF THE DECISION-MAKING PROCESS: CONCEPT, PSYCHOLOGICAL STRUCTURE, AND FACTORS. PSYCHOLOGICAL JOURNAL, 9(4), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.1> 1 [in Ukrainian]

Шевченко, Н., & Іван, О. ЗМІСТОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ: ПОНЯТТЯ, ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА ЧИННИКИ. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС, 9(4), 7–18. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.1>

Дата отримання статті: 12.02.2023

Дата рекомендації до друку: 05.04.2023

Дата оприлюднення: 30.04.2023

ПСИХОМЕТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ШКАЛИ ПЕРЕКОНАНЬ ПРО ЩЕПЛЕННЯ, ОПИТУВАЛЬНИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ШКАЛИ ЦИНІЧНОЇ НЕДОВІРИ НА УКРАЇНСЬКІЙ ВИБІРЦІ

*Данилюк Іван Васильович¹, Курапов Антон Олександрович², Ягіяєв Ілля Ігорович³,
Малишева Каріне Олегівна⁴, Льошенко Олександра Андріївна⁵, Литвин Сергій
Віталійович⁶*

¹Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

²Кандидат психологічних наук, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1286-9788>

³Кандидат психологічних наук, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1432-6821>

⁴Кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3903-5799>

⁵Кандидат психологічних наук, доцент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3303-3162>

⁶Доктор філософії в галузі знань 053 Психологія, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2859-1530>

UDC: 159.923.2

АНОТАЦІЯ

Сьогодні проблеми, з якими стикається Україна, вимагають посилення науково-дослідного дискурсу стосовно розробки адаптованих методів оцінки різних психологічних станів її населення. Відповідно, актуальною є оцінка деяких існуючих інструментів, придатних для використання серед українського населення.

Цілі: Це дослідження мало на меті перевірити психометричні властивості шкал VCBS (шкала переконань про змову щодо вакцин), опитувальника епістемологічних переконань та субшкали цинічної недовіри шкали цинічної ворожості (Ho) Кука-Медлі, перекладених українською мовою.

Методи: У дослідженні взяло участь 392 українськомовні респонденти. Оцінка шкал та статистичний аналіз проводилися за допомогою використання критерію альфи Кронбаха, кореляційного аналізу, аналізу головних компонентів, експлораторного та конфірмаційного аналізу.

Результати: Компоненти шкали VCBS показали високий рівень надійності та внутрішньої узгодженості (альфа Кронбаха більше 0.95). Аналіз головних компонентів, EFA та CFI вказали на однофакторну структуру шкали з високим ступенем придатності елементів. Альфа Кронбаха опитувальника епістемологічних переконань показала хорошу внутрішню узгодженість та надійність ($\alpha = 0.84$). Результати показали, що шкала має трифакторну структуру. Прийнятний показник надійності та внутрішньої узгодженості продемонструвала субшкала цинічної

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com

Copyright: © Ivan Danyliuk, Anton Kurapov, Illia Yahiiayev, Karine Malysheva, Oleksandra Loshenko, Serhii Lytvyn

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

недовіри шкали цинічної ворожості Кука-Медлі (альфа Кронбаха більше 0.73). Ця шкала має однофакторну структуру з високим ступенем придатності.

Висновки: Шкала VCBS, опитувальник епістемологічних переконань та шкала Но є ефективними оціночними інструментами та можуть бути використані для роботи з населенням України.

Ключові слова: шкала переконань про змову щодо вакцин, опитувальник епістемологічних переконань, шкала цинічної ворожості (Но) Кука-Медлі, психометричні характеристики, адаптація.

Постановка проблеми.

Проблеми, які актуальні на сьогоднішній день для України, пов'язані зі зниженням прихильності населення до вакцинації, зростанням схильності до прийняття теорій змов та підвищенням рівня ворожості вимагають від наукового співтовариства пошуку та розробки ефективних інструментів оцінки цих станів. Такі шкали, як Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS), опитувальник з епістемологічних переконань та Шкала ворожості (Но) Кука-Медлі можуть стати корисними інструментами, що забезпечують збір надійних даних, і тим самим надати дослідникам достатню інформацію для ініціювання заходів втручання. Страх і недовіра до вакцинації є поширеними проблемами, і, як доводять деякі проведені дослідження, предиктором їх виникнення може бути віра в теорії змов, що стосуються вакцин. Шкала VCBS, що неодноразово використовувалася в різних дослідницьких роботах, може розглядатися як надійний і ефективний метод оцінки схильності населення до віри в змови, і її адаптація різними мовами продемонструвала достатній рівень надійності та узгодженості її елементів. Своєю чергою, така проблема як неправильне уявлення людей про політичний та науковий світ є серйозною загрозою, здатною погіршити процеси прийняття ними рішень, пов'язаних із колективним чи особистим благом. З цієї причини актуальним є вивчення епістемологічних переконань досліджуваного співтовариства, і універсальним методом може виступити опитувальник з епістемологічних переконань, який зосереджується на аналізі трьох факторів – віри в інтуїцію, людської потреби у пошуку доказів та їхньої віри в політичну правду. Ця модель, згідно з результатами попередніх досліджень, показала високий рівень надійності та узгодженості її підшкал. Проте, вона меншою мірою розглядалася з погляду її адаптованості до різних мовних культур. Нарешті, Шкала ворожості Кука-Медлі (Но) є цінним інструментом,

який дозволяє виміряти ступінь ворожості особистості та її схильність до цинізму, які, за припущеннями деяких дослідників, можуть вплинути на стан її фізичного та психічного здоров'я. Таким чином, у поточному дослідженні перевіряються психометричні властивості трьох шкал після їх адаптації до україномовної вибірки для оцінки їх застосування в роботі з громадянами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та мета статті.

Вимірювання схильності людини вірити в змови, що стосуються вакцин, почали проводитися відносно недавно. Розробником Шкали переконань про змову щодо вакцини (VCBS) вважається група науковців під керівництвом Gilla K. Shapiro. Shapiro et al. (2016) першими зробили спробу створити шкалу, яка достовірно оцінюватиме готовність індивіда вірити у те, що поставальники медичних послуг перебувають у змові, яка стосується питань вакцинації. Як основні пункти шкали дослідники взяли твердження, сформульовані Джоллі та Дугласом, які прямо стосуються теорії змови. Разом з цим, автори додали до шкали ще один пункт, який включає широко розповсюджену негативну думку про вакцинацію. Дослідники запропонували оцінювати список із семи тверджень за 7-бальною шкалою Лайкерта, в якій оцінка '1' свідчить про повну незгоду учасника, а оцінка '7' – про його повну згоду. Shapiro et al. (2016), перевірюючи психометричні властивості розробленої шкали, довели її високий ступінь надійності та внутрішньої узгодженості. Зокрема, показник альфа Кронбаха для всієї шкали становив 0,937, тоді як цей показник для кожного окремого пункту шкали входив у діапазон від 0,77 до 0,82, що можна вважати хорошим результатом. Також автори зазначили, що шкала VCBS має однофакторну структуру, оскільки лише один компонент пояснює превалюючу частку дисперсії (68,37%). Надійність шкали VCBS було перевірено і в

інших дослідженнях. Наприклад, Caycho-Rodríguez et al. (2022), які вивчали можливість використання цієї шкали для оцінки віри учасників у змову про вакцину проти COVID-19, підтвердили релевантність усіх її пунктів, нижні довірчі інтервали яких були вищими за 0,59. Надійність шкали у цьому дослідженні склала від 0,87 до 0,94, що є прийнятним показником. Також, дослідники звернули увагу на адекватність налаштування VCBS (CFI = 0,97, TLI = 0,96, RMSEA = 0,06, SRMR = 0,03). Позитивні результати також отримала адаптація шкали до молодіжної вибірки (Jovanović et al., 2023). Як зазначають автори, ця адаптація продемонструвала високий коефіцієнт внутрішньої узгодженості ($\alpha = 0,95$) та сильні кореляції між елементами шкали ($M = 0,83$). Таким чином, інтерес представляє перевірка надійності та погодженості шкали VCBS на україномовній вибірці.

Опитувальник епістемологічних переконань, характеристики якого детально представлені у дослідженні Garrett & Weeks (2017), є менш вивченим з погляду його адаптації до різних культур. Проте, Garrett & Weeks (2017) стверджують, що ефективність та надійність цієї шкали є високими і вона може бути застосована до різних аудиторій. Так, цей опитувальник включає три субшкали, які оцінюють інтуїтивну віру людини в конкретні факти, її готовність шукати докази, і переконання в тому, що будь-яка правда має політичний характер. Проведена оцінка властивостей шкали показала високий рівень її надійності та її повну відповідність оцінним тестам. Зокрема, шкала підтримує загальноприйняті стандарти, за яких CFI $\geq 0,95$, а SRMR $\leq 0,06$. Надійність її внутрішніх елементів за категоріями інтуїція, пошук доказів та політична правда становить 0,78–0,80, 0,81–0,83 та 0,75–0,81 відповідно.

Шкала ворожості (Ho) Кука Медлі є найпоширенішим інструментом, що дозволяє визначити рівень цинізму, агресії та хронічної ворожості у індивіда. Як зазначається у дослідженні Mwendwa et al. (2013), ворожість у науковій літературі сприймається і як однірна, і як багатовимірна конструкція, і шкала Ho здатна виміряти всі ці грані. На думку ряду дослідників, вимірювання рівня ворожості є необхідністю, оскільки він корелює з ризиком багатьох захворювань, наприклад, із хворобами серцево-судинної системи. Шкала Ho складається з трьох компонентів, які включають

цинізм, агресивні реакції і ворожий афект. Перевірка шкали у дослідженні Mwendwa et al. (2013) показала найвищий рівень її надійності ($\alpha = 0,83$). Як стверджується в Scholarly Community Encyclopedia (2022), шкала Ho спочатку складалася з 50 пунктів, але така кількість не є ефективною. Відповідно, науковий інтерес представляє калібрування Шкали для її використання українською мовою та з обмеженою кількістю пунктів для полегшення процесу тестування. У нашому дослідженні ми взяли за основу скорочену версію шкали Ho з 5 пунктів, які утворюють субшкалу цинічної недовіри (Greenglass & Julkunen, 1989). Саме ця версія зазвичай використовується у контексті пошуку психологічних чинників підтримання соматичного здоров'я (Stavrova, O., & Ehlebracht, D., 2019).

Водночас, існує ряд питань, які потребують уваги дослідників та наразі **досліджені недостатньо**, а саме: Шкала переконань про змову щодо вакцини, Опитувальник епістемологічних переконань, а також Субшкала цинічної недовіри із Шкали ворожості Кука-Медлі досі не були адаптовані українською мовою (відповідно, психометричні характеристики україномовних версій цих методик також досі не досліджувалися). Як наслідок, бракує емпіричних даних стосовно вимірюваних ними конструктів для україномовної вибірки.

Відтак, **метою** цієї статті є: українська адаптація Шкали переконань про змову щодо вакцини, Опитувальника епістемологічних переконань, а також Субшкали цинічної недовіри із Шкали ворожості Кука-Медлі та перевірка психометричних властивостей адаптованих версій цих шкал.

Методологія та методи.

Наукове обґрунтування методології проведення дослідження: створення української адаптації Шкали переконань про змову щодо вакцини, Опитувальника епістемологічних переконань, а також Субшкали цинічної недовіри із Шкали ворожості Кука-Медлі передбачало: пошук оптимальної версії оригінального опитувальника, переклад його пунктів українською мовою (а також перевірка адекватності виконаного перекладу шляхом здійснення зворотного перекладу), збір емпіричних даних на українській вибірці, оцінка властивостей адаптованої версії методики за допомогою

якісних (наприклад, перевірка міри очевидної валідності методик шляхом опитування окремих досліджуваних стосовно того, наскільки зрозумілими є пункти і що саме, на їхню думку, вони вимірюють) та кількісних методів (статичний аналіз для перевірки міри внутрішньої узгодженості, факторної структури, виявлення кореляцій між пунктами та шкалами).

Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS)

Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS) є інструментом, який оцінює схильність індивіда вірити в обман про вакцинацію з боку системи охорони здоров'я та пов'язаним з нею станом здоров'я. У її структуру входить сім елементів, що становлять набір тверджень. Кожне твердження учасники оцінюють за 7-бальною шкалою Лайкерта, в якій '1' означає 'повністю не згоден', а '7' – 'повністю згоден'. Шкала вважається надійною, якщо показник альфа Кронбаха по кожному з пунктів становить не менше, ніж 0.77.

Опитувальник з епістемологічних переконань

Опитувальник з епістемологічних переконань є інструментом, який вимірює здатність індивіда міркувати про політичний чи науковий світ. Цей опитувальник включає три підшкали, які оцінюють схильність індивіда звертатися до своєї інтуїції щодо фактів, його готовність вивчати докази для аналізу фактів, та його віру у зв'язок між фактами і політикою. Субшкали опитувальника складаються з 12 тверджень, які учасники оцінюють за 7-бальною шкалою Лайкерта.

Шкала ворожості та цинізму

Шкала Кука-Медлі (50 пунктів) являє собою інструмент для загальної оцінки рівня цинізму, ворожості та агресивних реакцій людини. Субшкала цинічної недовіри складається з п'яти тверджень, що представляють гіпотетичні погляди людини на дії, поведінку або думки інших людей (Greenglass & Julkunen, 1989). Оцінка цих переконань проводиться за 6-бальною шкалою Лайкерта, де '1' означає 'категорично не згоден', а '6' – 'повністю згоден'. Шкала має такий перелік тверджень:

Більшість людей в глибині душі не люблять докладати зайвих зусиль, щоб допомогти іншим людям

Більшість людей швидше застосують дещо нечесні засоби, щоб отримати прибуток

або перевагу, аби не упустити їх

Усім байдуже на те, що з вами трапиться

Я думаю, що більшість людей збрехали б, щоби просунутись ближче до своєї мети

Я зазвичай намагаюсь зрозуміти, які приховані причини змушують іншу людину робити щось приємне для мене

Виклад основного матеріалу дослідження:

Статистичний аналіз:

Для проведення статистичного аналізу трьох шкал використовувалася R версія 4.2.2 (R Core Team, 2019). Симуляція конфірматорного факторного аналізу, проведеного за допомогою R-пакету *lavaan*, дозволила визначити мінімальну кількість респондентів для досягнення ефекту насичення (не менше 300). Для кожного з тестів були встановлені довірчі інтервали, що забезпечують значний ефект та дорівнюють 95%. Як нормативні показники для факторного аналізу приймалися такі індекси: CFI > 0.95, TLI > 0.95, SRMR < 0.08. Факторну структуру компонентів було встановлено за допомогою експлораторного факторного аналізу (EFA, R-пакет *psych*) та підтверджено за допомогою конфірматорного факторного аналізу (CFA, R-пакет *lavaan*). Візуалізацію результатів здійснювали за допомогою пакету *semPlot*. Оцінка внутрішньої надійності та узгодженості проводилася на основі показників альфа Кронбаха (R-пакет *psych*).

Збір даних та характеристика вибірки

Загалом у дослідженні взяли участь 392 особи, які мають українське громадянство, проживають на території України, або виїхали з країни внаслідок війни (N=685), із них більшість повністю завершила опитування (N=478), проте лише трохи більше половини учасників дали відповіді на всі пункти опитування і їх результати були використані після видалення пропущених значень (N=392). Набір учасників здійснювався через платформи Telegram та Facebook. Безпосередній збір даних здійснювався з використанням платформи *Ika.si*. У дослідженні взяли участь 320 жінок та 72 чоловіків, віком від 18 до 89 років. Відсутність знання української мови та вік менше 18 років вважалися критеріями виключення. Усі учасники перед проходженням опитування заповнили форму інформованої згоди.

Результати.

Таблиця 1.

Внутрішня узгодженість елементів

Код питання	Англомовна версія	α	Україномовна версія	α
Vconspa	Vaccine safety data is often fabricated.	0.86	Дані про безпеку вакцин часто фабрикуються	0.96
Vconspb	Immunizing children is harmful and this fact is covered up.	0.85	Імунізація дітей шкідлива, і цей факт приховують	0.96
Vconspc	Pharmaceutical companies cover up the dangers of vaccines.	0.85	Фармацевтичні компанії тримають у секреті небезпеки від вакцин	0.96
Vconspd	People are deceived about vaccine efficacy.	0.85	Людей вводять в оману стосовно ефективності вакцин	0.95
Vconspe	Vaccine efficacy data is often fabricated.	0.87	Дані про ефективність вакцин часто фабрикуються	0.95
Vconspf	People are deceived about vaccine safety.	0.86	Людей вводять в оману стосовно безпеки вакцин	0.95
Vconspg	The government is trying to cover up the link between vaccines and autism.	0.84	Влада намагається замовчати зв'язок між вакцинацією та аутизмом	0.97

Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS)

Внутрішня узгодженість

У таблиці 1 наведено порівняння внутрішньої узгодженості для кожного підпункту шкали в англомовній та україномовній версії.

Факторна структура

Для аналізу факторної структури ми використовували EFA з використанням кореляційної матриці (Рис.1.) та застосуванням методу мінімальних залишків.

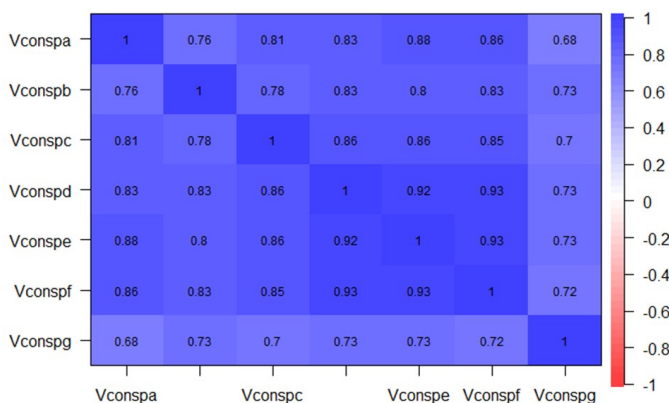


Рисунок 1.

Кореляційна матриця шкали VCBS

Визначення кількості факторів засноване на паралельному аналізі. Перед проведенням EFA було оцінено придатність даних для факторного аналізу. Міра адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (КМО) становила 0.945, що значно перевищує рекомендоване значення 0.6, а критерій сферичності Бартлетта був значущим ($\chi^2(21) = 3650$, $p < 0.001$), що свідчить про придатність даних до факторного аналізу. EFA, із

застосуванням обертання *Oblimin*, виявив наявність одного компонента з власними значеннями, що перевищують 1, і який пояснює 84% дисперсії відповідно. Таким чином, підтверджено оригінальну однофакторну структуру опитувальника. Проведений конфірмаційний факторний аналіз показав хорошу відповідність даним ($\chi^2 = 63.2$, $p < 0.001$; CFI = 0.987; TLI = 0.980, SRMR = 0.015, AIC = 8304, BIC = 8388). Ці результати свідчать, що однофакторна модель підходить для отриманих даних. Діаграма шляхів для шкали VCBS представлена на рисунку 2.

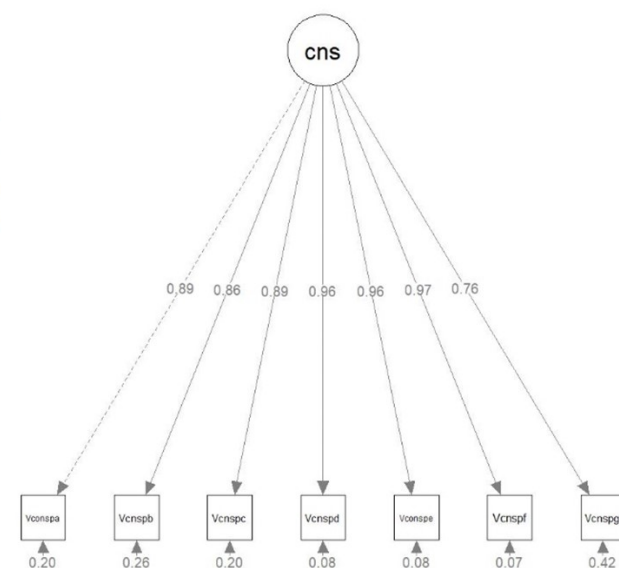


Рисунок 2.

Діаграма шляхів VCBS

Таблиця 2.

Внутрішня узгодженість елементів

Код питан- ня	Англомовна версія	α	Україномовна версія	α
	Faith in Intuition for facts	0.78–0.80	Віра в інтуїцію як джерело фактів	0.84
epista	I trust my gut to tell me what's true and what's not		І довіряю своєму внутрішньому чуттю, яке говорить мені, що правда, а що ні	
epistb	I trust my initial feelings about the facts		І довіряю своїм першим відчуттям про факти	
epistc	My initial impressions are almost always right		Мої перші враження майже завжди виявляються правими	
epistd	I can usually feel when a claim is true or false even if I can't explain how I know		Зазвичай я відчуваю коли твердження істинне чи хибне навіть якщо я не можу пояснити звідки я знаю це	
	Need for evidence	0.81–0.83	Потреба в доказах	0.76
episte	Evidence is more important than whether something feels true		Докази важливіші за відчуття, що щось є правдою	
epistf	A hunch needs to be confirmed with data		Передчуття має підтверджуватися об'єктивними даними	
epistg	I trust the facts, not my instincts, to tell me what is true		У визначення істини я довіряю фактам, а не своїм інстинктам	
episth	I need to be able to justify my beliefs with evidence		Я потребую можливості обґрунтувати мої переконання об'єктивними доказами	
	Truth is political	0.75–0.81	Істина носить політичний характер:	0.87
episti	Facts are dictated by those in power		Факти диктують ті, хто мають владу	
epistj	What counts as truth is defined by power		Те, що вважається істиною, визначається владою	
epistk	Scientific conclusions are shaped by politics		Наукові висновки формуються політиками	
epistl	"Facts" depend on their political context		"Факти" залежать від їхнього політичного контексту	

У таблиці 2 наведено порівняння внутрішньої узгодженості для кожного підпункту шкали в англомовній та україномовній версії.

Факторна структура

Аналіз факторної структури, проведений за допомогою експлораторного аналізу та кореляційної матриці, представлений на рис.3.

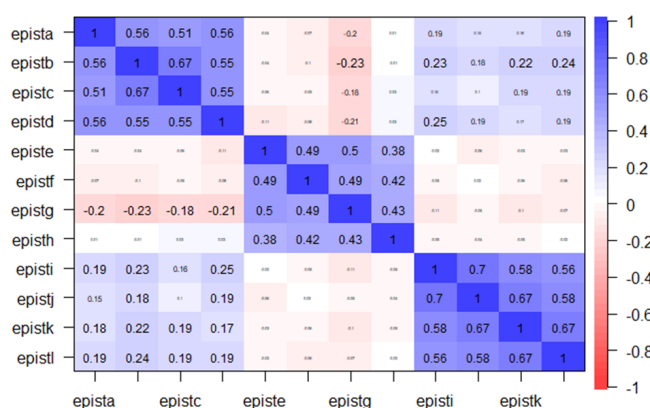


Рисунок 3. Кореляційна матриця компонентів шкали епістемологічних переконань

Визначення кількості факторів засноване на паралельному аналізі. Перед проведенням ЕФА було оцінено придатність даних для факторного аналізу. Мі-

ра адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (КМО) становила 0.801, що значно перевищує рекомендоване значення 0.6, а критерій сферичності Бартлетта був значущим ($\chi^2(66) = 1875, p < 0.001$), що свідчить про придатність даних до факторного аналізу. ЕФА виявив наявність трьох компонент з власними значеннями, що перевищують 1, і які пояснюють 24.1%, 23% та 19.7% дисперсії відповідно. Для полегшення інтерпретації цих компонент було проведено обертання *Oblimin*. Трифакторне рішення пояснювало загалом 66.7% дисперсії. Перший компонент відповідає субшкалі «Істина носить політичний характер» і включає пункти «Факти диктують ті, хто мають владу» (0.824), «Те, що вважається істиною, визначається владою» (0.891), «Наукові висновки формуються політиками» (0.861), «“Факти” залежать від їхнього політичного контексту» (0.813). Другий компонент відповідає субшкалі «Віра в інтуїцію як джерело фактів», з сильним навантаженням від пунктів «І довіряю своєму внутрішньому чуттю, яке говорить мені, що правда, а що ні» (0.791), «І довіряю своїм першим відчуттям про факти» (0.835), «Мої перші враження майже завжди виявляються правими» (0.850). «Зазвичай я відчуваю коли твердження істинне чи хибне навіть якщо я не можу пояснити звід-

ки я знаю це» (0.794). Третій фактор відображає суб-шкалу «Потреба в доказах» та включає пункти «Докази важливіші за відчуття, що щось є правдою» (0.778), «Передчуття має підтверджуватися об'єктивними даними.» (0.790), «У визначення істини я довіряю фактам, а не своїм інстинктам» (0.765), «Я потребую можливості обґрунтувати мої переконання об'єктивними доказами» (0.739). Проведений CFA дав такі результати: ($\chi^2 = 118$, $p < 0,001$; CFI = 0.964; TLI = 0.953, SRMR = 0.04, AIC = 15864, BIC = 16019). Ці результати свідчать, що трифакторна модель підходить для отриманих даних, і вона має хорошу відповідність. На рисунку 4 представлена діаграма шляхів елементів шкали.

Субшкала цинічної недовіри шкали Кука-Медлі (Ho)

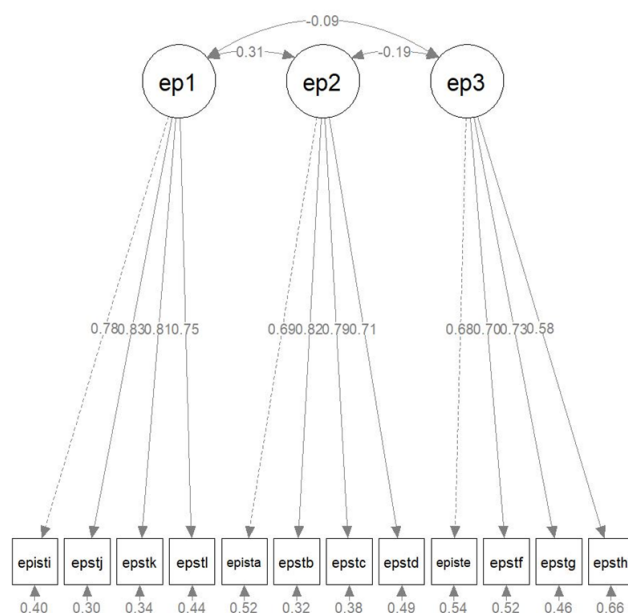
Внутрішня узгодженість

У таблиці 3 наведені значення внутрішньої узгодженості для кожного твердження шкали.

Факторна структура

Аналіз факторної структури, проведений за допомогою експлораторного аналізу та кореляційної матриці, представлений на рис.5.

Проведена попередня оцінка даних для факторного аналізу продемонструвала їхню високу придатність. Зокрема, показник КМО для кожного елемента шкали увійшов у діапазон від 0.794 до 0.896, загальний показник – 0.830, що є вище рекомендованої мінімальної норми (0.6). Придатність даних підтверджує критерій сферичності Бартлетта ($\chi^2 (10) = 620$, $p < 0.001$). Загалом було виявлено один компонент, який пояснює 57.1% дисперсії, що вказує на однофакторну структуру шкали. Подальше проведення конфірмаційного аналізу та отримані результати підтвердили ефективність однофакторної моделі для отриманих даних. Так, показник χ^2 становив 4.2; CFI = 1.0; TLI = 1.0, SRMR = 0.01, AIC



Примітка:

ep1 – Істина носить політичний характер

ep2 – Віра в інтуїцію як джерело фактів

ep3 – Потреба в доказах

Рисунок 4.

Діаграма шляхів компонентів шкали *епістемологічних переконань*

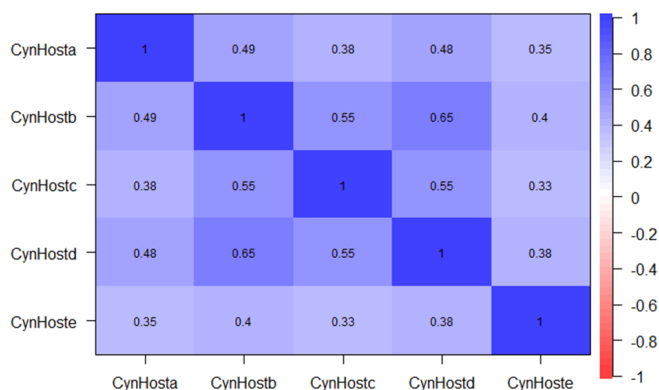


Рисунок 5

Кореляційна матриця компонентів субшкали цинічної недовіри шкали Ho.

Таблиця 3.

Внутрішня узгодженість елементів

Код питання	Україномовна версія	α
CynHosta	Більшість людей в глибині душі не люблять докладати зайвих зусиль, щоб допомогти іншим людям	0.78
CynHostb	Більшість людей швидше застосують дещо нечесні засоби, щоб отримати прибуток або перевагу, аби не упустити їх	0.73
CynHostc	Усім байдуже на те, що з вами трапиться	0.77
CynHostd	Я думаю, що більшість людей збрехали б, щоби просунутись ближче до своєї мети	0.74
CynHoste	Я зазвичай намагаюсь зрозуміти, які приховані причини змушують іншу людину робити щось приємне для мене	0.81

= 6333, BIC = 6392. Таким чином, шкала ворожості та цинізму демонструє хороший рівень надійності та підходить для збору даних серед україномовної аудиторії. На малюнку 6 представлена діаграма шляхів із факторними навантаженнями елементів однофакторної шкали.

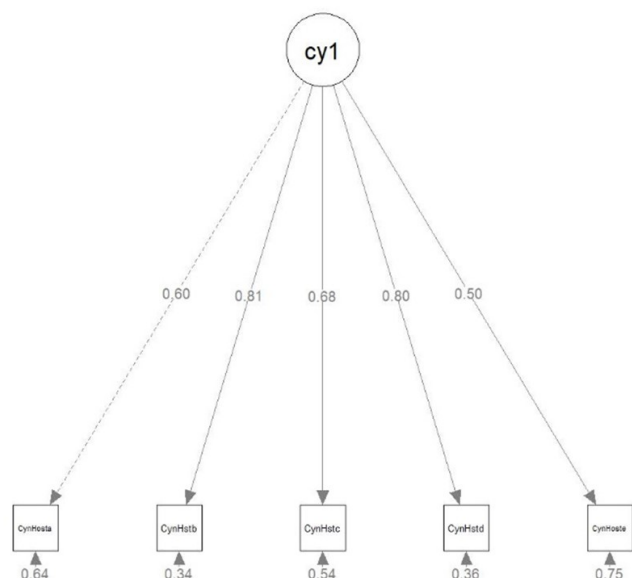


Рисунок 6. Діаграма шляхів для компонентів субшкали цинічної недовіри шкали Кука-Медлі (Ho)

Дискусія. Висновки:

На основі отриманих результатів ми можемо підтвердити, що шкали VCBS, опитувальник епістемологічних переконань та субшкала цинічної недовіри шкали Кука-Медлі (Ho) можуть використовуватися серед україномовної аудиторії. Оцінка надійності та узгодженості елементів кожної зі шкал показала високі результати. Зокрема, внутрішня узгодженість компонентів шкали VCBS є більш високою, ніж в оригінальній версії, і цей результат вказує на її кращу адаптованість в україномовному середовищі (Shapiro et al., 2016; Caycho-Rodríguez et al., 2022; Jovanović et al., 2023). Внутрішня узгодженість компонента «Потреба у доказах» шкали епістемологічних переконань дещо нижча, ніж у попередніх дослідженнях (0.76 проти 0.81). Однак компоненти «Віра в інтуїцію» та «Політичність правди» продемонстрували кращу узгодженість, а отже, шкала епістемологічних переконань українською мовою добре відображає здатність учасників з України міркувати про світ. Таким чином, отримані нами результати можуть деякою мірою закрити літературну прогалину, яка стосується недостатньої інформації про

застосування цієї шкали в різних мовних культурах (Garrett & Weeks, 2017). Високий ступінь надійності та узгодженості властиві також шкалі Ho, що підтверджується в попередніх дослідженнях (Mwendwa et al., 2013). Також проведений експлораторний факторний аналіз досліджуваних шкал показав чудовий ступінь їхньої придатності для адаптації українською мовою, про що свідчать нормативні показники КМО, та критерії сферичності Бартлетта. У той же час, кількість факторів у кожній із шкал відрізняється. Так, нами було встановлено, що однокомпонентна шкала VCBS найкраще підходить для збору даних, що підтверджують і результати попередніх досліджень (Shapiro et al., 2016; Caycho-Rodríguez et al., 2022; Jovanović et al., 2023). Також отримані результати показали придатність трифакторної структури для опитувальника епістемологічних переконань, як вказували у своєму дослідженні Garrett & Weeks (2017). Для субшкали цинічної недовіри шкали Кука-Медлі (Ho) також характерна однофакторна структура, до якої слід звертатися при дослідженні рівня ворожості україномовного населення. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що шкала VCBS, опитувальник епістемологічних переконань та субшкала цинічної недовіри шкали Кука-Медлі (Ho) можуть використовуватися у майбутніх дослідженнях україномовних учасників. У **перспективі подальших досліджень** цих шкал, увагу можна звернути також на оцінку зв'язку їх компонентів між собою, та оцінку застосування цих шкал в інших культурних середовищах. Українська адаптації Шкали переконань про змову щодо вакцини може бути застосована надалі для вивчення психологічної структури антивакцинаторських переконань стосовно COVID-19, а також щодо інших вакцин. Українська адаптація Опитувальника епістемологічних переконань уможливило подальші дослідження особливостей пізнавальної діяльності респондентів, а саме: схильність покладатися на власну інтуїцію чи, навпаки, увага до наявних доказів на користь певної тези. Українська адаптація Субшкали цинічної недовіри із Шкали ворожості Кука-Медлі може надалі бути використана не лише у дослідженнях, які стосуються схвалення чи несхвалення щеплень, але й у будь яких дослідженнях, які стосуються індивідуальних відмінно-

стей, адже є універсальним інструментом, який відносно вільний від контексту.

References:

- Caycho-Rodríguez, T., Valencia, P. D., Ventura-León, J., Vilca, L. W., Carbajal-León, C., Reyes-Bossio, M., White, M., Rojas-Jara, C., Polanco-Carrasco, R., Gallegos, M., Cervigni, M., Martino, P., Palacios, D. A., Moreta-Herrera, R., Samaniego-Pinho, A., Lobos-Rivera, M. E., Figares, A. B., Puerta-Cortés, D. X., Corrales-Reyes, I. E., ... Petzold, O. (2022). Design and cross-cultural invariance of the COVID-19 vaccine conspiracy beliefs scale (Covid-VCBS) in 13 Latin American countries. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.908720>
- Garrett, R. K., & Weeks, B. E. (2017). Epistemic beliefs' role in promoting misperceptions and conspiracist ideation. *PLoS One*, 12(9), e0184733. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0184733>
- Greenglass, E. R., & Julkunen, J. (1989). Construct validity and sex differences in Cook-Medley hostility. *Personality and Individual Differences*, 10(2), 209-218.
- Jovanović, V., Lazić, M., Gavrilov-Jerković, V., Zotović-Kostić, M., & Obradović, V. (2023). Vaccine conspiracy beliefs scale: Validation and measurement invariance in a youth sample. *Evaluation & the Health Professions*, 016327872311702. <https://doi.org/10.1177/01632787231170237>
- Mwendwa, D. T., Ali, M. K., Sims, R. C., Madhere, S., Levy, S.-A., Callender, C. O., & Campbell, A. L. (2013). Psychometric properties of the cook medley hostility scale and its association with inflammatory markers in African Americans. *Psychology, Health & Medicine*, 18(4), 431-444. <https://doi.org/10.1080/13548506.2012.736623>
- Scholarly Community Encyclopedia. (2022). *Cook-Medley Hostility Scale*. Scholarly Community Encyclopedia. <https://encyclopedia.pub/entry/33121>
- Shapiro, G. K., Holding, A., Perez, S., Amsel, R., & Rosberger, Z. (2016). Validation of the vaccine conspiracy beliefs scale. *Papillomavirus Research*, 2, 167-172. <https://doi.org/10.1016/j.pvr.2016.09.001>
- Stavrova, O., & Ehlebracht, D. (2019). Broken bodies, broken spirits: How poor health contributes to a cynical worldview. *European Journal of Personality*, 33(1), 52-71.

Ivan Danyliuk

Doctor of psychological science, professor, Professor at the Department of the Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Anton Kurapov

Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assistant Professor at the Department of the Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Illia Yahiiiaiev

Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assistant Professor at the Department of the Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Karine Malysheva

Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Oleksandra Loshenko

Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of the Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

Serhii Lytvyn

PhD in Psychology, Assistant Professor at the Department of the Experimental and Applied Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE VACCINE CONSPIRACY BELIEFS SCALE, THE EPISTEMIC BELIEFS QUESTIONNAIRE, AND THE CYNICAL DISTRUST SCALE IN A UKRAINIAN SAMPLE

ABSTRACT

The current issues in Ukraine, such as declining vaccination rates, increasing belief in conspiracy theories, and rising levels of hostility, necessitate the use of effective tools for assessment. The Vaccine Conspiracy Beliefs Scale (VCBS), Epistemic Beliefs Questionnaire, and Cook-Medley Cynical Hostility Scale (Ho) offer valuable instruments to collect reliable data and facilitate necessary interventions.

The Vaccine Conspiracy Belief Scale (VCBS) is a 7-item instrument that assesses an individual's tendency to believe in deceptive information regarding vaccination and related health conditions.

The Epistemic Beliefs Questionnaire measures an individual's ability to reason about the political or scientific world. It consists of three subscales, evaluating intuitive understanding of facts, willingness to examine evidence to analyze facts, and belief in the relationship between facts and policy. The questionnaire comprises 12 statements.

The Cook-Medley Cynical Hostility Scale (50 items) provides a general assessment of a person's cyni-

cism, hostility, and aggressive reactions. The Cynical Distrust subscale includes 5 statements representing hypothetical views on the actions, behavior, or opinions of others.

Our study aimed to test the psychometric properties of the Vaccine Conspiracy Beliefs Scale, the Epistemic Beliefs Questionnaire, and the Cynical Distrust subscale of the Cook-Madley Cynical Hostility Scale (Ho), translated into Ukrainian. We recruited 392 Ukrainian-speaking respondents for the study. The scales underwent evaluation and statistical analysis using Cronbach's alpha, correlation analysis, principal components analysis, exploratory, and confirmatory factor analyses.

The components of the Vaccine Conspiracy Beliefs Scale demonstrated a high level of reliability and internal consistency (Cronbach's $\alpha > 0.95$). Principal components analysis, exploratory factor analysis (EFA), and Comparative Fit Index (CFI) indicated a one-factor structure of the scale with a high degree of item fit. The Epistemic Beliefs Questionnaire showed good internal consistency and reliability ($\alpha = 0.84$) and displayed a three-factor structure. The Cynical Distrust subscale of the Cook-Madley Cynical Hostility Scale demonstrated acceptable indicators of reliability and internal consistency (Cronbach's $\alpha > 0.73$) and showed a one-factor structure with a high degree of fit.

The Vaccine Conspiracy Beliefs Scale, the Epistemic Beliefs Questionnaire, and the Cynical Distrust subscale of the Cook-Madley Hostility Scale (Ho) are effective assessment tools and can be used with the Ukrainian population.

Keywords: Vaccine Conspiracy Beliefs Scale, Epistemic Beliefs Questionnaire, Cook-Madley Cynical Hostility Scale (Ho), psychometric characteristics, adaptation.

Данилюк Іван Васильович

Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Курапов Антон Олександрович

Кандидат психологічних наук, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Ягієв Ілля Ігорович

Кандидат психологічних наук, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Малишева Каріне Олегівна

Кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Льошенко Олександра Андріївна

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Литвин Сергій Віталійович

Доктор філософії в галузі знань 053 Психологія, асистент кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса (м. Київ, Україна)

ПСИХОМЕТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ШКАЛИ ПЕРЕКОНАНЬ ПРО ЩЕПЛЕННЯ, ОПИТУВАЛЬНИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ШКАЛИ ЦІНІЧНОЇ НЕДОВІРИ НА УКРАЇНСЬКІЙ ВИБІРЦІ

АНОТАЦІЯ

Проблеми, які актуальні наразі для України, пов'язані зі зниженням прихильності населення до вакцинації, зростанням схильності до віри у теорії змови та підвищенням рівня ворожості, вимагають від наукового співтовариства пошуку та розробки ефективних інструментів оцінки цих станів. Такі шкали, як Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS), опитувальник з епістемологічних переконань та Шкала ворожості (Ho) Кука-Медлі можуть стати корисними інструментами, що забезпечують збір надійних даних, і тим самим надати дослідникам достатню інформацію для ініціювання заходів втручання.

Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS) є інструментом, який оцінює схильність індивіда вірити в обман про вакцинацію з боку системи охорони здоров'я та пов'язаним з нею станом здоров'я. У її структуру входить 7 пунктів.

Опитувальник з епістемологічних переконань є інструментом, який вимірює здатність індивіда мірку-

вати про політичний чи науковий світ. Цей опитувальник включає три підшкали, які оцінюють схильність індивіда звертатися до своєї інтуїції щодо фактів, його готовність вивчати докази для аналізу фактів, та його віру у зв'язок між фактами і політикою. Субшкали опитувальника складаються з 12 тверджень.

Шкала Кука-Медлі (50 пунктів) являє собою інструмент для загальної оцінки рівня цинізму, ворожості та агресивних реакцій людини. Субшкала цинічної недовіри складається з 5 тверджень, що представляють гіпотетичні погляди людини на дії, поведінку або думки інших людей.

Наше дослідження мало на меті перевірити психометричні властивості шкал VCBS (шкала переконань про змову щодо вакцин), опитувальника епістемологічних переконань та субшкали цинічної недовіри шкали цинічної ворожості (Ho) Кука-Медлі, перекладених українською мовою. У дослідженні взяло участь 392 україномовні респонденти. Оцінка шкал та статистичний аналіз проводилися за допомогою використання критерію альфи Кронбаха, кореляційного аналізу, аналізу головних компонентів, експлораторного та конфірмаційного аналізу.

Компоненти шкали переконань про змову щодо вакцини (VCBS) показали високий рівень надійності та внутрішньої узгодженості (альфа Кронбаха більше 0.95). Аналіз головних компонентів, EFA та CFI вказали на однофакторну структуру шкали з високим ступенем придатності елементів. Альфа Кронбаха опитувальника епістемологічних переконань показала хорошу внутрішню узгодженість та надійність ($\alpha = 0.84$). Результати показали, що шкала має трифакторну структуру. Прийнятний показник надійності та внутрішньої узгодженості продемонструвала субшкала цинічної недовіри шкали цинічної ворожості Кука-Медлі (альфа Кронбаха більше 0.73). Ця шкала має однофакторну структуру з високим ступенем придатності.

Шкала переконань про змову щодо вакцини (VCBS), опитувальник з епістемологічних переконань та субшкала цинічної недовіри шкали ворожості (Ho) Кука-Медлі є ефективними оціночними інструментами та можуть бути використані для роботи з населенням України.

Ключові слова: шкала переконань про змову щодо вакцин, опитувальник епістемологічних переконань, шкала цинічної ворожості (Ho) Кука-Медлі, психометричні характеристики, адаптація.

How to cite (як цитувати):

Danyliuk, I., Kurapov, A., Yagiyev, I., Malysheva, K., Loshenko, O., & Lytvyn, S. PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE VACCINE CONSPIRACY BELIEFS SCALE, THE EPISTEMIC BELIEFS QUESTIONNAIRE, AND THE CYNICAL DISTRUST SCALE IN A UKRAINIAN SAMPLE. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 9(4), 19–29. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.2> [in Ukrainian]

Данилюк, І., Курапов, А., Ягієв, І., Малишева, К., Льошенко, О., & Литвин, С. ПСИХОМЕТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ШКАЛИ ПЕРЕКОНАНЬ ПРО ЩЕПЛЕННЯ, ОПИТУВАЛЬНИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ШКАЛИ ЦИНІЧНОЇ НЕДОВІРИ НА УКРАЇНСЬКІЙ ВИБІРЦІ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 9(4), 19–29. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.2>

Дата отримання статті: 07.03.2023

Дата рекомендації до друку: 01.04.2023

Дата оприлюднення: 30.04.2023

THE USE OF TAXONOMIC CLUSTERING MECHANISMS IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF SOCIAL SUCCESS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Alla Stryzhak¹, Oleksandr Stryzhak²

¹PhD candidate, specialty "Psychology", Faculty of Education, Department of Practical Psychology of the
National Pedagogical University of Drahomanov (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8266-2013>

²Doctor of Science Technical (Hub), Professor, National Center of Junior Academy of Science of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4954-3650>

UDC: 159.9.072+004.912

АНОТАЦІЯ

The objective of this article is to explore the correlation between specific psychological profiles, which characterize the expressive and communicative abilities of primary school-aged children in narrative formats, and their social success during interactions. The clustering of schoolchildren's social success is achieved through the use of growing pyramidal networks, which structurally represent the operational environment of their activities during interactions. The input data for the clustering process consist of values obtained from psychological profiles, evaluated using appropriate scales in the testing of schoolchildren according to specific methods. The clustering procedure identifies forty psychological profiles that reflect the dynamics of their interaction in narrative formats and their corresponding levels of social success. Taxonomic clustering of the test results of junior schoolchildren reveals stable groups of interactions among them.

Keywords: social success, operational activity, psychodiagnostics, hyperproperties, growing pyramidal networks, taxonomy, psychological profiles.

Purpose. The purpose of the article is to reveal the interconnectedness of the states of certain psychological profiles that characterize the interactions of elementary school children based on their ability to express themselves and communicate in a narrative format. Based on this, the research hypothesis is formulated: "The psychological profile of the children's activity can be represented by a coherent set of certain clusters that characterize the directions of the formation of social success".

Methods. Clustering of school children's social success is implemented on the basis of the technology of building growing pyramidal networks, which structurally reflect the operational environment of elementary school children's activities during interaction. The operational environment is characterized by psychological profiles that

reflect the development of school children at the beginning of their formation in society as individuals. The input data for the construction of clusters are the values of the states of psychological profiles, which are evaluated according to the appropriate scales in the process of testing students according to certain methods. 30 elementary school students (8-9 years old) were involved in the study. The basis of the clusters is forty psychological profiles, which determine the possibilities of their interaction in a narrative format and the corresponding states of development of social success.

Results. The mechanism of semantic clustering of psychological profiles of school children's social success based on the construction of growing pyramidal networks is determined. In the process of interpreting the results of the cluster analysis of the data of psychological profiles, the level of formation of students' worldview and the ability to

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Alla Stryzhak, Oleksandr Stryzhak

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

express themselves about it in the format of a narrative were revealed. In addition, a number of taxonomies are defined, which reflect the manifestations of the abilities of each student in the format of hyperproperties. Examples of such manifestations of hyperproperties for various clusters are given. A classification table of psychological profiles was formed and a corresponding set of clusters was created. Recommendations are given on the use of the platform of growing pyramidal networks to a practical psychologist in an educational institution for psychological and pedagogical support during younger students social success formation in the learning process.

Introduction. The operational activity of schoolchildrens, in particular elementary school childrens, has a rather fundamental multidisciplinary and multicriteria psychological interpretation (Ganaie & Hafiz, 2015; Greenson, 2018; Ilina, 2008). Even more, younger schoolchildren in whose minds a complete worldview, reflecting its various aspects, and above all a generalized image of the social environment, just now define the formation of self-creation in concepts, in particular in the learning process, is usually fragmentary in the format of a rather simplified narrative.

Therefore, these narratives in terms of content, and especially in terms of attributes of concepts, reflect the level of formation of their social success according to various psychological profiles. In our understanding, the social success of younger schoolchildren is an integrative personality formation, which is characterized by: a valuable attitude towards oneself as a doer; possession of flexible knowledge and skills according to the elementary school program; emotional, volitional and communicative qualities of an active personality.

In general, we consider the psychological profiles of younger schoolchildren social should comprise: the desire to become aware of the environment properties; the ability to prove the truth or falsity of one's own position, to express opinions in a reasoned, clear, concise manner; independent, persistent new information acquirement; ability to think original and creative; the ability to assess one's own strengths and resources; learning of moral knowledge; the ability to rational mental operations, the object of which are the processes of interpersonal interaction; developed emotional intelligence, the ability to

be aware of oneself as a schoolchildren who explores the world around him with the help of significant adults, etc.

In our opinion, these psychological profiles are closely interconnected. It is clear that social success is possible only if the person evaluates the peculiarities of educational and life situations and his own representation in these situations. In turn, the depth of the child's awareness of educational and life situations depends on the value attitude to the subject of consideration, which depends on the child's knowledge acquisition on the basis of practical activity under the conditions of developed conceptual and divergent thinking, etc. At the same time, the leading motive is the child's desire to learn, to achieve success with the help of strong-willed qualities, the actualization of abilities in the products of his activity, within the limits of adequate expression of his emotions, the ability to identify his own communication problems and establish effective relationships with others.

However, younger schoolchildren are not always able to think perfectly and logically express narratives, which complicates the process of determining the psychological profiles of personal achievements of schoolchildrens, in particular in the learning process. Therefore, the levels of formation of their social success, in this way, are revealed with the help of psychodiagnostics, which contributes to the study and understanding of their personal, psychological properties by a practical psychologist of an educational institution, who is able to provide them with an objective interpretation.

So, in the process of research both active, conscious and passive, unconscious manifestations of the child's behavior and the corresponding motivation for it, we can determine the psychological profiles that influence the nature of the child's behavior and evaluate the effectiveness of this influence. Traditionally, psychological diagnosis of various types of activities, psychological processes, psychological states and psychological peculiarities of schoolchildrens uses certain sets, which consist of methods, in particular, projective and unstructured, if it concerns elementary school childrens, as well as tests, questionnaires. Psychological profiles are determined by levels, the values of which are usually displayed by numerical scales with different intervals. However, it should be noted that all

these intervals can be normalized by the interval [0,1].

In such formulation, the above-mentioned psychological profiles have certain linguistic variables that determine the respective levels of schoolchildrens, and take specific numerical or linguistic significance. We will note that the linguistic significance in the end of the assessment also take numerical significance from the previously defined interval.

Even more, the indicated psychological profiles of the assessment of the social success formation of junior schoolchildrens can be interpreted as corresponding schoolchildrens' qualities with different levels of manifestation in their leading activity, that is, learning. In this case, we can differentiate schoolchildrens according to the level of manifestation of their qualities. In other words, when conducting a certain psychodiagnostic procedure based on the psychological profiles of the schoolchildrens' activity, we reveal the manifestations of their qualities. And in future, when we consider these manifestations, we can, based on the results of the corresponding psychological profiles of assessing their social success, cluster schoolchildrens according to the corresponding qualities (Everitt et al., 2011).

Today, assessment of psychological profiles of social success of elementary school schoolchildrens and their relationships is an extremely relevant problem. It is especially necessary to identify the interdependence of psychological profiles in the social interaction of schoolchildrens with each other in the learning process. Precisely, this study is devoted to the problem of identifying group psychological characteristics of schoolchildrens' interaction. Taking this into account, the following hypothesis can be formulated: "The psychological profile of the activities of younger schoolchildren can be represented by a coherent set of certain clusters that characterize the directions of the formation of social success".

Analysis of the latest research. Motivational and instrumental resources, etc. of the individual according (H. Ball, 2016) are essential not only in order to create one's own products of activity, but also to effectively implement them in society. In this aspect, the constructive interaction of a person with the socio-cultural environment is also important, because it directly affects the success of

the individual. The research interest of representatives of various approaches is focused around the problem of personal success, in particular social success.

From the standpoint of Philosophy (M. Boychenko, I. Zeivald, N. Rozenberh, etc.) have studied social success as the indicator of the individual's integrity. From the point of view of Sociology (L. Bevzenko, L. Burkova, Ye. Savin, A. Sagalakova, N. Sokolovska, A. Yarema, etc.), the trend of characterizing social success as an assessment of individual achievements can be seen. From the standpoint of Social Psychology (M. Kondratiev, V. Moskalenko, etc.) have studied the idea of a socially successful person. From the standpoint of Pedagogy (N. Baranets, E. Varlamova, O. Grushyn, O. Dieieva, A. Zbutsky, L. Kazymyrska, V. Pia-tunina, etc.) have considered the process of social success forming as an effective socialization of the individual. From the standpoint of Psychology (A. Bandura, R. Vaisman, D. Houlman, A. Elizarov, I. Malysheva, O. Mateiuk, O. Mishchenko, V. Tolochech, M. Ganaie, etc.) have considered factors, properties, predictors etc., including adequate self-esteem, level of goals, self-confidence, self-respect, satisfaction with one's activities, social intelligence, effective skills, etc. The aspect of the formation of a socially successful personality of a primary school student has been studied by O. Mytnyk.

To assess the state of social success of an individual, in particular, the social success of younger schoolchildren, the methods of Pearson's linear correlation, ϕ^* Fisher's criterion, Student's criterion, Wilcoxon's criterion, Kendall's concordance coefficient were mostly used. However, they are not able to identify zones of consolidation of schoolchildren at the semantic level. And at the initial stages of the formation of the schoolchildren's social success, this is quite important. Taxonomic clustering performs the appropriate mechanism to identify clusters of semantic consolidation of schoolchildren in various profiles of their activity and interaction.

Psychological profiles of elementary school schoolchildrens. To begin with, we will define psychological profiles that reflect social success and characterize the psychological states of younger schoolchildren (Bevzenko, n.d.; Diedov, 2014; Fatykhova, 2011; Fomenko, 2018; Ganaie & Hafiz, 2015; Holovei &

Rybalko, 2005; Ilina, 2008; Korobko & Korobko, 2021; Ovcharova, 2003; Tunyk, 2003). In this case, psychological profiles reflect the personal psychological development of younger schoolchildren at the beginning of their formation in society as individuals. Table 1 shows a list of the named psychological profiles, in particular some of their factors, and the levels of their assessment according to the appropriate scales.

The psychological profiles, that are shown in generalized form in Table 1, reflect the following hyperproperties typical for younger schoolchildren – 1) the desire to understand the properties of the environment; 2) the ability to learn the latest knowledge; the ability to consider problematic issues, to express various hypotheses and communicate when solving them using conceptual

thinking; 3) the ability to express speed, flexibility, originality, elaboration, verbal abilities; 4) the ability to evaluate one's own actions and resources; 5) to form true moral values; 6) to have personal organization, perseverance in obtaining results; 7) the ability to evaluate and interpret one's own emotions, actions and emotions, actions of others; 8) the awareness of his new social situation, himself as a schoolchildren who explores the world around him with the help of teachers. In fact, the listed psychological profiles determine certain classes of psychological states of schoolchildrens.

The psychological profiles, that are shown in generalized form in Table 1, reflect the following hyperproperties typical for younger schoolchildren – 1) the desire to understand the properties of the environment; 2)

Table 1

№ п/п	Psychological profile	Factors	Assessment levels	Scales
1.	school motivation		high level good school motivation positive attitude to school low school motivation negative attitude to school	25-30 24-20 15-19 10-14 0-10
2.	mental development		high level average insufficient (below average) level low level very low level	100-80 79-60 59-40 39-20 19-0
3.	divergent thinking	speed of thinking flexibility of thinking originality of thinking elaboration of thinking creative use of language	high level (hl) average (a) low level (ll)	hl a ll 12-11 10-8 7-0 11-8 7-6 5-0 33-26 25-22 21-0 31-18 17-14 13-0 34-26 25-23 22-0
4.	self-esteem		overestimated self-esteem adequate self-esteem adequate self-esteem underestimated self-esteem low self-esteem low self-esteem sharply underestimated self-esteem	inflated self-esteem adequate self-esteem adequate self-esteem low self-esteem low self-esteem low self-esteem sharply underestimated self-esteem
5.	moral guidelines		very low level low level average high level.	3 2 1 0
6.	persistence and self-discipline		the minimum measure persistence and self-discipline normative values of the scale of persistence and self-discipline maximum degree of persistence and self-discipline	0-4 5-16 17-20
7.	social and emotional intelligence		high level average below average level low level very low level	4 3 2 1 0
8.	learning motivation		learning motivation social motivation game motivation the attitude towards oneself as a schoolboy is not formed attitude to school is negative	25 – 30 20 – 24 15 – 19 10 – 14 0 - 10

the ability to learn the latest knowledge; the ability to consider problematic issues, to express various hypotheses and communicate when solving them using conceptual thinking; 3) the ability to express speed, flexibility, originality, elaboration, verbal abilities; 4) the ability to evaluate one's own actions and resources; 5) to form true moral values; 6) to have personal organization, perseverance in obtaining results; 7) the ability to evaluate and interpret one's own emotions, actions and emotions, actions of others; 8) the awareness of his new social situation, himself as a schoolchildren who explores the world around him with the help of teachers. In fact, the listed psychological profiles determine certain classes of psychological states of schoolchildrens.

Under this condition, we consider all schoolchildrens with the help of their educational and cognitive activities, which are performed in a separate class. In other words, schoolchildrens interact with each other in a certain way and this process has a network character. They express their opinions, evaluate each other and themselves, etc. Considering this, their interaction has a narrative character. Therefore, schoolchildrens can be considered as certain persons who, in the process of learning, when studying the same type of disciplines, show certain qualities of their personality, which show how to which extent their worldview, which is just being formed in the process of learning, corresponds to the level of their social success.

Technological platform for clustering psychological profiles. The educational and cognitive activity of younger school children, as a certain behavior, can be imagined in the form of a logical-linguistic model (LLM) (V. Gladun et al., 2004; Velychko, 2019), which is able to reflect the relationships that arise between children in the process of interaction in the educational environment of the class and, accordingly, the school. Indeed, schoolchildrens realize their behavior in the classroom in the form of communication, expressing certain narratives to each other and addressing teachers. Certain moral and logical relationships arise between them based on interests in the form of friendship, help, joint games and decisions, etc.

When evaluating the results of this behavior, the researcher must understand that he will have to process

both qualitative and quantitative values of the psychodiagnostic results. Moreover, a relation of any order is not determined over these results. He is interested only in nominal values that characterize a certain psychological state of the schoolchildren. LLM precisely provides processing of similar variables that characterize and determine the processes of test measurements in the formats of answers to questions or performance of certain actions.

LLM network mapping of the interaction of psychological states of junior schoolchildrens takes into account the manifestations of their personal qualities, which are presented in Table 1, as psychological profiles. Psychodiagnosis according to the indicated psychological profiles was carried out according to the following psychodiagnostic methods, which were specially selected in order to record in detail the manifestations of the psychological profiles of the social success of younger schoolchild renin connection with a number of psychological variables significant in the context of our study (Bevzenko, n.d.; Diedov, 2014; Fatykhova, 2011; Fomenko, 2018; Ganaie & Hafiz, 2015; Holovei & Rybalko, 2005; Ilina, 2008; Korobko & Korobko, 2021; Ovcharova, 2003; Tunyk, 2003). When selecting psychological methods, such requirements for psychodiagnostic tools as reliability, representativeness, validity, objectivity, clarity and unequivocalness of the instructions for the diagnostic procedure were taken into account. Testing according to certain psychological methods took place in individual and group form. 2nd grade schoolchildrens in the number of 30 schoolchildrens, aged from 7 to 9 years, of Specialized School No. 3 – general educational institution of I-III degrees, Podilsky district, Kyiv city, Ukraine, participated as research subjects.

Therefore, psychological profiles are interpreted as hyperproperties that reflect the social success of schoolchildr ens. In the future, there is an opportunity to form certain clusters that unite schoolchildrens into groups according to their personal manifestations when conducting the psychodiagnostics presented above.

One of the possible well-tested implementations of logical-linguistic models is the growing pyramidal network (GPN) (Dovgyi & Stryzhak, 2021; Velychko, 2019). An important feature of GPN is their property of structuring

information based on the processing of property values that characterize the objects included in the GPN. In our case, the formation of the network structure of the interaction of primary school schoolchildrens is implemented through the hyperproperties of their psychological profiles, which are determined as a result of processing the values of these properties obtained in the process of their psychodiagnosis according to the psychological profiles presented in Table 1.

LLM in the format of the GPN is implemented on the basis of the presentation of input information that specifies the process being researched in the format of a text file. The specified file marking should include the following: a title line, lines with object property descriptions. Header line structure: object, class, (the name of the attribute 1), ..., (the name of the attribute n). The names "object" and "class" are required in the title line. The separating character between line elements is a comma. The structure of such lines:

(The name of the object 1), (the name of the class),
(value of the attribute 1), ..., (meaning value of the attribute n)

(The name of the object m), (the name of the class),
(value of the attribute 1), ..., (value of the attribute n).

Different objects can have a different number of attributes, which are listed in the object descriptions in an arbitrary order. The format of the input file without a header line is used to build logical-linguistic models of semantic analysis of text documents, where objects are described by an arbitrary number of various features. Relationships between objects are being established on the basis of the coincidence of attribute names in the descriptions of different objects.

As it can be determined from the above, the GPN format implements a graph-theoretic approach to clustering. Based on GPN, graph algorithms are implemented, and hierarchies between objects that make up a pyramidal network are formed and displayed. The fact that they implement both agglomeration (combining) and divisional (dividing) algorithms (V. Gladun et al., 2004; V. P. Gladun, 1994) should also be noted among the characteristic features of GPN during clustering. Moreover, as it can be seen from Fig. 1 and Fig. 2, we can distinguish certain

taxonomic structures (Dovgyi & Stryzhak, 2021; Lamberts, 2013) from the GPN, which reflect the hierarchies of the transition between schoolchildrens' psychological states according to their psychological profiles.

In turn, taxonomies as a certain format of LLM display quite objectively represent the structure of an arbitrary operational environment. In our case, we consider the operational environment of group interaction of schoolchildrens in the classroom according to the psychological profiles of the manifestation of their certain qualities as personalities (Table 1).

Each schoolchildren is characterized by a certain set of taxonomies that reflect the manifestations of his qualities as it is defined in psychological profiles in the Table 1. But, as it will be presented later, the entire set of taxonomies of all the schoolchildrens in the class form the GPN, which realizes their distribution into multiple clusters. The multiplicity fixes the fact that each schoolchildren belongs to the classes defined in the Table 1 by psychological profiles, according to the values of assessment scales according to psychological methods.

Thus, we actually define a certain technological platform, which, based on the taxonomic representation of assessment levels of psychological profiles of elementary school schoolchildrens social success forms the operational space of their interaction in classroom activities.

Assessment of psychological profiles of elementary school schoolchildrens. According to the defined methods, based on the psychological profiles presented in Table 1, the results of the evaluation of the psychological states of elementary school schoolchildrens social success were obtained, and are presented in general for the entire class in Table 2. Besides, with the help of this table it is possible to see all the hyperproperties of schoolchildrens which have certain numerical values that characterize them according to the corresponding psychological profile of Table 1. That is, according to the values of each cell of Table 2, we can determine the corresponding indicators of the psychological profiles of a particular schoolchildren. However, the very process of determining a specific profile for each schoolchildren requires a choice taking into account the factors of the psychological profile and the corresponding assessment scales.

In our case, only one profile has five manifestation

factors. This is divergent thinking, which includes such factors as speed of thinking, flexibility of thinking, originality of thinking, elaboration of thinking and creative use of language. Other profiles are single-factor and can be defined for each schoolchildren directly.

Since we consider all values as nominal, we do not need to arrange them and determine the sequence of processing for further research on the levels of schoolchildrens psychological profiles. Indeed, the formation of each schoolchildren social success, which is characterized by the corresponding psychological profiles from the Table.1 is random and chaotic in nature. Here everything depends on his attention to a specific problem/task, his competence in solving it, etc.

From the point of view of the clustering technology based on the use of the GPN of the schoolchildren sinteraction in class, the main thing, according to the definition of the GPN and rule A regarding its construction, are the names of the psychological profiles, which are defined in the Table 1. We will note that each state is formed on the basis of combinations of the names of the corresponding psychological profiles and factors, values of their assessment according to certain scales, which are also presented in the Table1.

We will register this with a certain rule, since the entire study is implemented on the basis of certain psychological profiles, which we also interpret as hyperproperties, in our case, they are the concepts. Concepts are formed in the process of converting LLM into the format of GPN and taxonomies. They represent all LLM objects as hierarchically linked nodes. However, their number expands in the direction of specifying their levels, which determines the set of combinations of the very states in which schoolchildrens can be in the class. That is, each GPN concept of the class operating environment will have a name that is determined according to next rule A:

< psychological profile >+< factor >+< assessment >.

Thus psychological profile *school motivation*, as hyperproperty defines five concepts namely:

school motivation_high level
school motivation_good school motivation
school motivation_positive attitude to school
school motivation_low school motivation

school motivation_negative attitude to school

It is the intersections of sets of concepts of objects (schoolchildrens) that form the entire set of clusters into which schoolchildrens can be divided according to their psychological profiles of social success, which are determined by performed psychodiagnostics.

The correspondence between the specified assessment scales according to the selected methods and the values of specific psychological profiles is implemented on the basis of the "Scale" column of Table 1. The GPN implements the selection of a specific value by the name of the corresponding psychological profile in Table 2. After that, the hierarchical relationship between the concept and a specific group of schoolchildrens (research subjects) is determined.

The main task of further research of psychological profiles of schoolchildrens social success is to identify clusters that are formed on their basis. On the basis of the identified clusters, it is possible to implement psychological and pedagogical support for the formation of the social success of younger school children: to determine the complexity of educational tasks that they are able to solve first in interaction with an adult, that is, to determine the zone of their proximal development, and then independently; to discover their abilities, inclinations, interests, resources, etc.

Network mapping of schoolchildrens' psychological interaction. As one can see, the format of presenting information based on the results of psychodiagnostics meets the mentioned above technological requirements for the formation of LLM interaction of psychological profiles of schoolchildren ssocial success. First, we will define the concepts of our LLM.

After applying taxonomization rules to the data presented in Table 2, we will get the LLM in the format of the GPN, a fragment of which is presented in Fig. 3. The specified fragment of the general GPN reflects the interaction of psychological profiles of younger school children, which were displayed using psychodiagnostics according to methods (Bevzenko, n.d.; Diedov, 2014; Fatykhova, 2011; Fomenko, 2018; Holovei & Rybalko, 2005; Korobko & Korobko, 2021; Tunyk, 2003; Velychko, 2019). According to the defined rule A, concepts are defined by compositions of the names of psychological

profiles, their factors and assessment levels. Their meanings, which are given in Table 2, characterize the psychological profiles of schoolchildren in the class. And on the basis of the these meanings processing, the GPN of their network interaction is built, which is presented in Fig. 3. All states of GPN are formed by a set of hyperproperties determined for research, which are the interpretation of psychological profiles.

In future, we can display all the connections that are formed between schoolchildrens with the help of psychological profiles determined during psychodiagnosis.

It is best to use network clusters, which are subgraphs of the GPN (Dovgyi & Stryzhak, 2021; V. Gladun et al., 2004; V. P. Gladun, 1994; Lamberts, 2013). We will note that network clustering based on GPN has a so-called soft character. That is, objects that are clustered by their properties can belong to different clusters. The only condition is that all the objects that form the entire set of

clusters also form a complete GPN. Even more, each cluster must include at least two objects that are characterized by at least two common concepts.

From now on, we can identify and consider specific clusters that may be of interest to us, as well as to an arbitrary researcher.

If the researcher is interested in a certain hyperproperty, then he can isolate it from this GPN and get a list of those schoolchildrens who are directly in the psychological profile determined by this hyperproperty. Let's choose a hyperproperty *DT FLEXIBILITY_HIGH LEVEL*, which corresponds to the psychological profile *DIVERGENT THINKING* by factor *2.FLEXIBILITY OF THINKING* and by level *1.HIGH LEVEL (HL)* (Fig. 4). As we can see, a cluster is formed here, which determines the appropriate psychological profile for a group of schoolchildrens, namely – **child_2**, **child_8**, **child_12** та **child_25**.

Table 2.

Generalized results of psychodiagnostics of junior schoolchildrens of the 2nd grade

	school motiva tion	learnin g motiva tion	mental development				divergent thinking										
			I	II	III	IV	speed	flexibil it	origina lit	elabor at.	creativ e	self- esteem	moral guideli nes	persist ence and self-discipli ne	social and emotional intelligence		
Child 1	21	22	20	25.6	13.8	22.5	12	4	16	4	2	1	2	10	1		
Child 2	18	16	15.8	20.2	11.6	19.6	10	9	16	8	0	2	1	9	3		
Child 3	19	18	19.9	23.2	9	25	6	5	15	6	0	3	1	13	2		
Child 4	21	20	15.8	18.1	20.5	22.5	12	4	10	3	1	2	2	7	1		
Child 5	25	24	15.1	25.6	2	22.6	12	3	4	1	1	4	2	7	2		
Child 6	13	12	15.8	15	9	17.5	12	3	6	2	2	5	1	10	1		
Child 7	9	8	15.9	25.6	0	15.3	12	1	3	0	21	2	2	11	1		
Child 8	30	26	17.7	22.9	20.5	19.7	12	9	21	9	13	1	3	11	1		
Child 9	16	15	7.3	18.1	11.6	12.6	12	5	22	9	2	5	2	17	4		
Child 10	17	16	17.7	23.3	4.5	19.7	12	4	22	7	3	2	2	14	2		
Child 11	25	25	19.9	25.6	0	17.5	12	0	19	7	0	4	1	10	1		
Child 12	20	21	17.7	23.2	0	17.1	12	11	17	16	17	1	2	12	1		
Child 13	21	22	19.9	23.2	18.3	19.7	12	5	25	17	12	2	2	10	4		
Child 14	15	16	15.8	20.4	11.7	12.2	10	5	26	4	0	2	0	8	1		
Child 15	27	26	22.7	25.6	9	19.4	12	4	14	3	14	3	2	12	1		
Child 16	26	27	18.6	17.9	17.9	18.2	11	8	20	1	7	3	2	18	2		
Child 17	22	21	7.3	7.7	18.8	0	8	4	9	1	8	2	1	7	1		
Child 18	16	17	18.6	20.4	11.6	15	12	3	14	1	12	2	1	10	2		
Child 19	16	15	14.1	15	0	12.6	5	3	9	4	0	2	1	8	1		
Child 20	17	16	15.8	20.4	20.5	19.6	8	5	11	2	8	3	1	15	3		
Child 21	18	16	19.1	25.6	16	17.5	4	3	7	4	5	1	1	15	3		
Child 22	14	11	15.8	17.9	0	17.1	7	5	4	3	0	5	1	11	1		
Child 23	26	27	7.3	18	20.5	9.2	5	4	15	6	0	3	1	7	1		
Child 24	18	17	22.7	25.6	18.3	19.7	12	1	15	3	8	2	1	8	1		
Child 25	29	28	22.7	20.7	11.3	22.5	12	9	19	7	9	1	2	17	2		
Child 26	16	15	15.8	15.4	0	0	12	2	15	1	1	3	1	10	1		
Child 27	13	12	20.8	18	20.5	20.3	12	5	18	4	12	2	1	13	2		
Child 28	9	8	14.1	15	0	9.2	4	1	2	1	0	3	1	9	1		
Child 29	11	10	22.7	20.5	13.8	22.5	12	2	9	5	2	4	1	5	3		
Child 30	30	26	22.7	12.8	20.5	12.6	6	3	9	1	6	2	2	17	2		

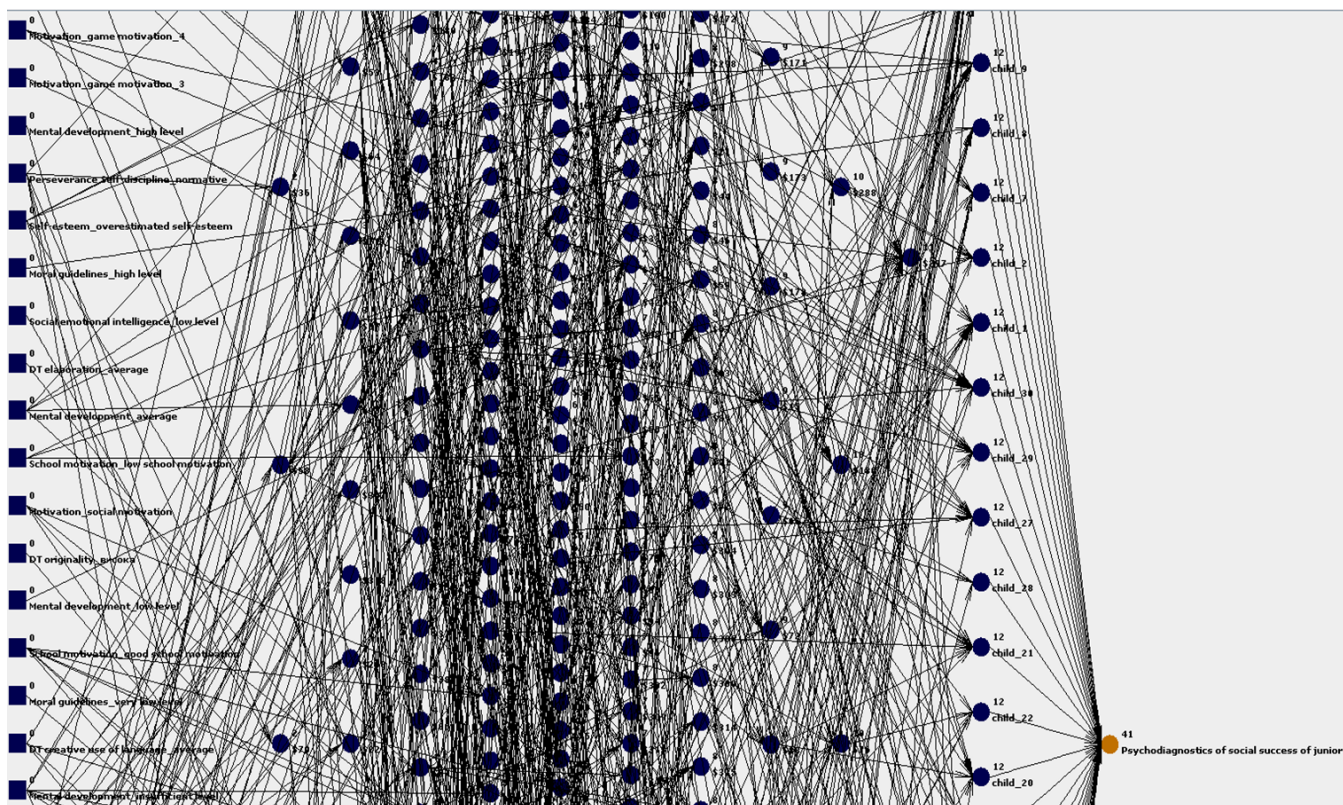


Fig. 3. LLM in the format of GPN display of network interaction of psychological profiles of junior school children.

As it was mentioned above, the clustering of objects whose psychological profiles are being studied has a multiple character. That is, there is a certain number of clusters that include a defined set of common objects. So to the cluster, which is characterized by a hyperproperty *MOTIVATION_GAME MOTIVATION_3* (Fig.5) and determines the appropriate psychological profile for a group of schoolchildrens, namely – **child_2**, child_3, child_9, child_10, child_14, child_18, child_19, child_20, child_21, child_24, child_26; and cluster, which is characterized by a hyperproperty *DT FLEXIBILITY_HIGH LEVEL* (Fig.4), a shared object is included – **child_2**. And it can act here as a transition to interaction between all schoolchildrens of these two clusters.

It should be noted here that in fact these schoolchildrens form certain groups according to psychological profiles, which, due to interaction through common schoolchildrens, allow improving the psychological state of the profile for each schoolchildren. For this, the practical psychologist of the institution, in cooperation with the class teacher, should create for the participants of the specified clusters certain various

developmental tasks, projects that will be interesting to all the schoolchildrens of the clusters.

Let's pay attention to specially marked conceptors that have a marker "\$" and the corresponding number in the format of a natural number from 1 to the specified N. These conceptors have a dual nature.

First, they form clusters of schoolchildrens' psychological profiles. This happens due to taking into account the probabilities that determine the possibilities of forming connections between the schoolchildrens of the class when choosing concepts according to specific psychological profiles.

Secondly, they directly determine the intermediate stages of transitions between the psychological profiles of schoolchildrens, which are also determined by the values of the concepts (Table 2).

We will consider one of such clusters. Let's take the conceptor \$191 (Fig.6), which forms a cluster characterized by a concept *DT FLEXIBILITY_HIGH LEVEL* (Fig.4). Child_2 enters to the composition of the cluster with the conceptor \$191, child_2 is also included in the cluster presented in Fig.5. (Hyperproperty *MOTIVA-*

As it follows from the cluster formation protocol, it includes two schoolchildrens `child_12` and `child_25`, which are characterized by five common concepts.

We will consider another cluster, the transition to which is implemented through the conceptor \$307 (Fig.7). This is a cluster of psychological profiles of schoolchildrens in a class characterized by three concepts



from different classes of psychological profiles: DT originality_average; Moral guidelines_average; DT speed_high level, and which unites 7 schoolchildren. The concepts of this cluster belong to two different classes of psychological profiles: *divergent thinking* (DT) and *moral guidelines*. The probability of activation of the cluster is

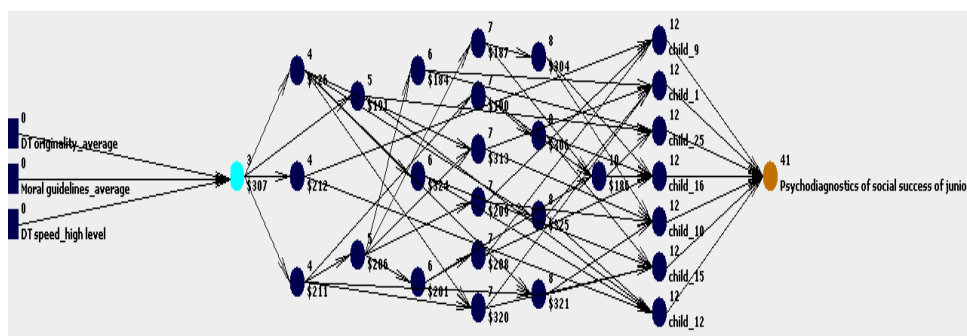


Fig.7. A cluster of psychological states of schoolchildrens in the class, that is formed in the GPN format, which are characterized by three concepts from different classes of psychological profiles: DT originality_average; Moral guidelines_average; DT speed_high level.

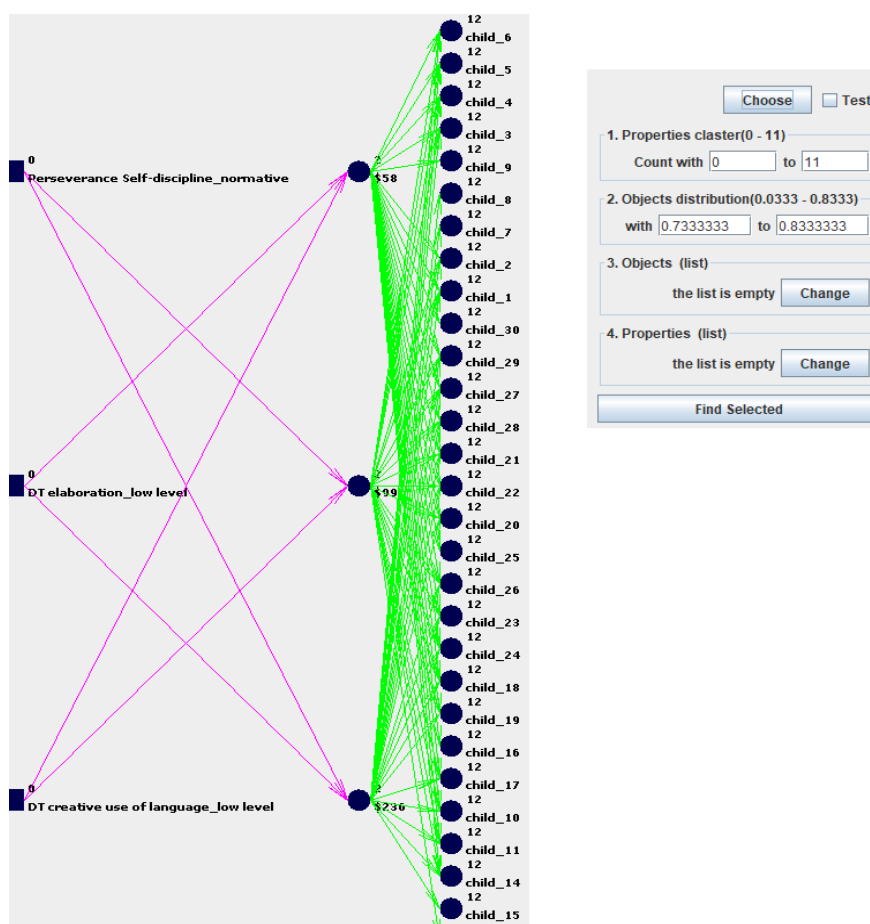


Fig.8. Taxonomic bundle by hyperproperties PERSEVERANCE SELF DISCIPLINE_NORMATIVE, DT CREATIVE_LOW LEVEL, DT CREATIVE USE OF LANGUAGE_LOW LEVEL

0,2333333.

The protocol of cluster formation by the conceptr
\$307:

\$307: 3; DT originality_average; DT speed_high level; Moral guidelines_average

0.2333333; child_1; child_10; child_12; child_15; child_16; child_25; child_9

As we can see from the protocol, transitions

between clusters are possible with the participation of schoolchildrens: child_2; child_12 and child_25, which are included in this and some other clusters (Fig.4 – Fig.7).

In fact, the clusters in the GPN format indicate which hyperproperties of schoolchildrens characterize the psychological profiles of their interaction and determine the vectors of transitions between different psychological states in the process of their interaction.

Taxonomic clusters of network interaction. One of the attributes of the cluster formation protocol is the distribution of probabilities of activation of hyperproperties of schoolchildrens in the class. If we define these probabilities as distances between schoolchildrens when certain hyperproperties are manifested, we can obtain certain taxonomic bundles.

Thus, in Fig. 8 bundle of three taxonomies is presented, which unite all schoolchildrens of the class with the exception of child_12. As it can be seen, the distances between schoolchildrens in this taxonomic bundle are in the interval [0.7333333; 0.8333333]. At the same time, as we can see, in this bundle, the transition states are also defined by three conceptors – \$58, \$99, \$236.

Even more, if you look carefully at Fig. 8, certain symmetries can be identified in this bundle. Thus, if you draw a conventional line between the concept (hyperproperty) DT CREATIVE_LOW LEVEL and the transition conceptor \$99, one can see that it splits the bundle into two symmetrical halves.

It is difficult to define what does this mean. However, the following hypothesis can be formulated – in the educational and cognitive activities of younger schoolchildren in the classroom, the states of their interaction according to various manifestations of psychological profiles can form certain fractal groups [fractals, homotopy taxonomies]. Such formations will ensure the optimization of the formation of schoolchildrens' interaction groups in the classroom based on the consideration of hyperproperties revealed during their psychodiagnostics. However, this is a separate problem that requires further separate research.

The dynamics of changes in the distances between the states of transitions – the probabilities of the manifestation of the activity of certain hyperproperties, is characterized by the concentration of such states in the average values of the probabilities and their local concentration at large values close to the value 1.

So in Fig. 9 a comparison of two taxonomic bundles is presented. The first bundle is formed on the segment [0.469000; 0.790000] of probabilities-distances to transition states, and the second is formed on the segment [0.590000; 0.890000].

In Fig. 9, it can be seen when shifting the distance

values on the scale to the segment [0; 1] to the left, the number of active hyperproperties, transition states decreases while keeping the number of schoolchildrens fairly constant. That is, taxonomic clustering realizes the identification of stable groups of schoolchildrens whose hyperproperties have an active manifestation. This gives the practical psychologist of the institution and the teacher who works with these schoolchildrens the opportunity not only to identify certain dependencies for each schoolchild, but also to create an action plan that will contribute to increasing the levels of these hyperproperties, that is, the formation of social success.

Conclusions. On the basis of GPN graph algorithms are implemented, hierarchies between objects that make up a pyramidal network are formed and displayed. The initial data for the GPN are a set of hyperproperties determined for the study, which are an interpretation of the psychological profiles of elementary school schoolchildrens.

Network clustering on the basis of GPN is hierarchical in nature, and objects can belong to different clusters at the same time. On the basis of identified clusters of psychological states of schoolchildrens according to psychological profiles, which also determines their possible interaction, it is possible to implement psychological and pedagogical support for the formation of social success of younger school children, that is, to determine the complexity of educational tasks that they are able to solve, to identify their inclinations, resources and combine them into interest groups, etc. Here, interest groups mean the definition of certain tasks, projects that can be solved collectively within the framework of their common psychological profile.

Taxonomic clustering realizes the identification of stable groups of schoolchildrens whose hyperproperties have an active manifestation. This gives the practical psychologist of the institution and the teacher who works with schoolchildrens the opportunity not only to identify certain dependencies for each schoolchild, but also to determine for them the directions of project activities and create an action plan that will contribute to increasing the levels of the identified hyperproperties.

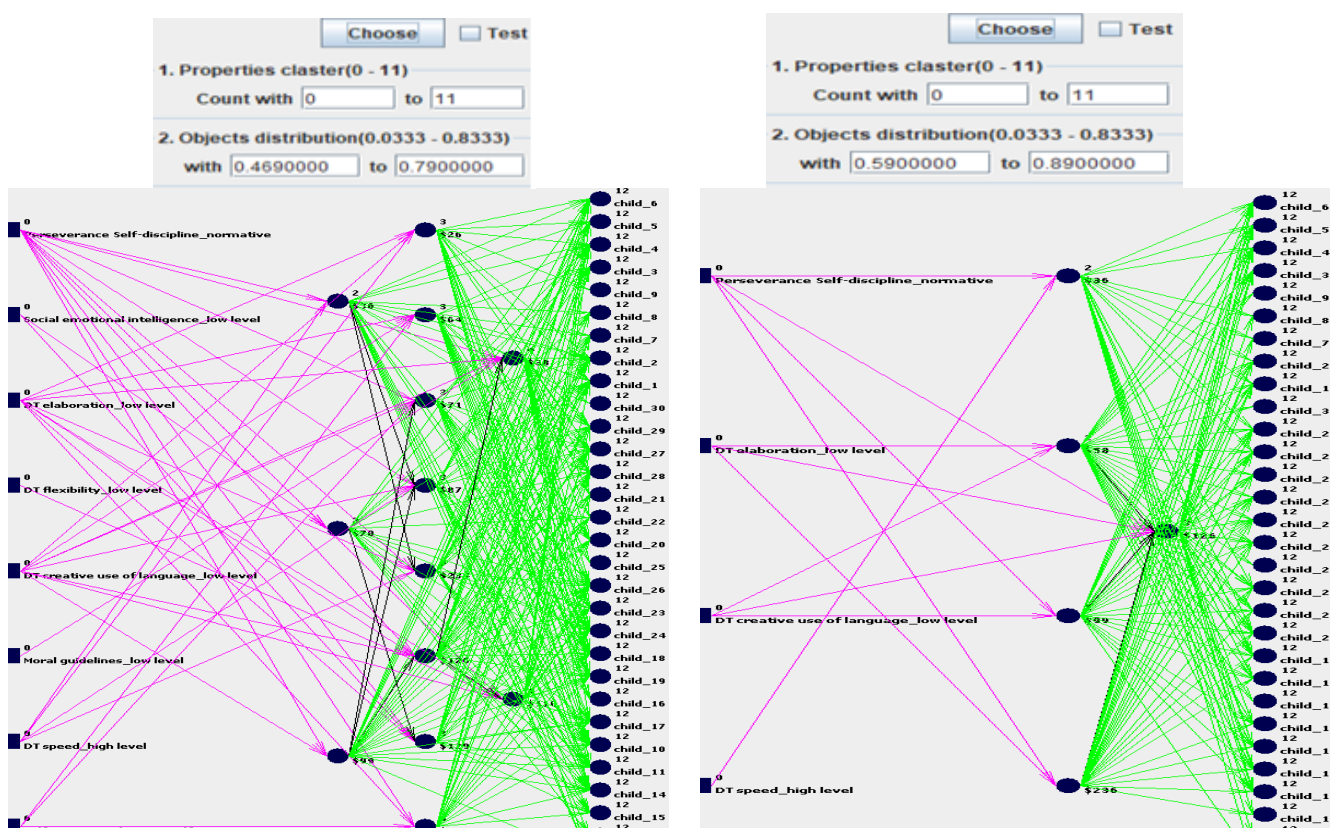


Fig. 9. Two taxonomic bundles formed by different probabilities

References :

- Ball G.O. A Gifted Person's Successfulness in the Context of His/Her Interaction with the Socio-cultural Environment. *Psychology of Personality*. 2016. No. 1. P. 5–15.
- Bevzenko, V. V. (n.d.). *Metodyka «Vyvchennia motyvatsii molodshoho shkoliara do navchannia v shkoli» (za O. Anufrievym ta S. Kostrominoiu) (In Ukrainian)*. <https://vseosvita.ua/library/vivcenna-motivacii-molodsogo-skolara-donavcanna-v-skoli-31030.html>
- Diedov, O. (2014). *Diahnostyka hotovnosti ditei do shkoly (in Ukrainian)*.
- Dovgyi, S., & Stryzhak, O. (2021). Transdisciplinary Fundamentals of Information-Analytical Activity. In *Lecture Notes in Networks and Systems* (pp. 99–126). https://doi.org/10.1007/978-3-030-58359-0_7
- Everitt, B. S., Landau, S., Leese, M., & Stahl, D. (2011). *Cluster analysis*. WILEY. <https://www.wiley.com/en-us/Cluster+Analysis%2C+5th+Edition-p-9780470749913>
- Fatykhova, L. F. (2011). *Dyagnostycheskyi kompleks dlia psykhologo-pedahohycheskoho obsledovanyia detei s yntellektualnyimi narushenyiamy (In Russian)*. YTs Ufym'skoho fyliala HOU VPO «MHHU ym. M.A. Sholokhova».
- Fomenko, K. I. (2018). *Psykhologhiia hubrystychnoi motyvatsii subiekta diialnosti: dys. dokt. psykol. nauk (In Ukrainian)*. http://psychology.univer.kharkov.ua/1819news/Diss_oct/Diss_FOMENKO.pdf
- Ganaie, M. Y., & Hafiz, M. (2015). Study of Social Intelligence & Academic Achievement of College Schoolchildrens of District Srinagar. *Journal of American Science*, 11(3), 23–27. http://www.jofamericanscience.org/journals/am-sci/am110315/004_28107am110315_23_27.pdf
- Gladun, V. P. (1994). Processes of New Knowledge Formation (in Russian). *Processes of New Knowledge Formation*, 192.
- Gladun, V., Vashchenko, N., Velichko, V., & Tkachenko, Y. (2004). Structurization and data analysis in growing pyramidal networks. // *Systems. research. and inform. technology. System Research & Information Technologies*, 1, 82–92.
- Greenson, R. R. (2018). *The Technique and Practice of Psychoanalysis, Vol. 1*. Karnac Books. <https://doi.org/10.4324/9780429483417>
- Holovei, L. A., & Rybalko, E. . (2005). *Praktykum po vozrastnoi psykhologhyy: Ucheb. Posobyie*. Речь.
- Ilina, Y. . (2008). *Psykhologhiia uspiikh: ontologhiia problematyky (In Ukrainian)*. *Aktualni Problemy Psykhologhii*, 8, 45–56. <http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/6.htm>
- Korobko, S. L., & Korobko, O. . (2021). *Nova ukrainska shkola: diahnostychna ta korektsiino-rozvyvalna robota z molodshymy shkoliaramy: navchalno-*

*metodychnyi posibnyk (In Ukrainian). Літера
ЛТД.*

Lamberts, K. (2013). *Knowledge Concepts and Categories* (K. Lamberts & D. Shanks (eds.)). Psychology Press.
<https://doi.org/10.4324/9780203765418>

Ovcharova, R. V. (2003). *Praktycheskaia psykholohyia obrazovanyia: Ucheb. posobie dlia stud. psykol. fak. Unyversytetov (In Russian). Yzdatelskyi tsentr «Akademyia».*

Tunyk, E. E. (2003). *Modyfytsirovannyye kreatyvnyye testy Vyliamsa (In Russian).*

Velychko, V. (2019). Logical-linguistic models as a technological basis of interactive knowledge bases. *J. Information Models and Analyses*, 8(4), 325–340.

Alla Stryzhak

Faculty of Education, Department of Practical Psychology of the National Pedagogical University of Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Stryzhak

National Center of Junior Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE USE OF TAXONOMIC CLUSTERING MECHANISMS IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF SOCIAL SUCCESS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the problem of identifying the interconnectedness of the states of certain psychological profiles, which characterize the interactions of younger primary schoolchildren based on their ability to speak up and communicate in a narrative format. Based on this, the research hypothesis is formulated: “The psychological profile of the students’ activity can be represented by a coherent set of certain clusters that characterize the directions of the formation of social success”.

In the process of the research, the clustering of students’ social success was carried out. Its implementation was carried out on the basis of the technology of constructing growing pyramidal networks, which structurally reflect the operational environment of the younger primary schoolchildren activities during their interaction. It was based on the assumption that their operational environment is charac-

terized by psychological profiles that reflect the development of schoolchildren at the beginning of their formation in society as individuals. The input data for the construction of clusters were the values of the states of the psychological profiles, which are evaluated according to the appropriate scales in the process of testing students according to certain methods. 30 primary schoolchildren (8-9 years old) were involved in the research. The basis of the clusters is forty psychological profiles, which determine the possibilities of their interaction in a narrative format and the corresponding states of development of social success.

As a result, the mechanism of semantic clustering of psychological profiles of students’ social success was determined based on the construction of growing pyramidal networks. In the process of interpreting the results of the cluster analysis of the psychological profiles data, the level of formation, students’ mastery of the picture of the world and the ability to express their thoughts about it in the format of a narrative were revealed. In addition, a number of taxonomies are defined, which reflect the manifestations of the abilities of each student in the format of hyperproperties. Examples of such manifestations of hyperproperties for various clusters are given. A classification table of psychological profiles was formed and a corresponding set of clusters was formed. Recommendations are given on the use of the platform of growing pyramidal networks to a practical psychologist in an educational institution for psychological and pedagogical support of the formation of social success of younger students in the process of education.

Thus, it was determined that the taxonomic clustering of the results of testing of younger students performs the identification of stable groups of students whose hyperproperties have an active manifestation. This gives the practical psychologist of the institution and the teacher who works with students, the opportunity not only to identify certain dependencies for each student, but also to determine the directions of project activities for them and to create action plans that will contribute to the development of his abilities.

Keywords: social success, operational activity, psychodiagnostics, hyperproperties, growing pyramidal networks, taxonomy, psychological profiles.

Алла Стрижак

Аспірантка кафедри практичної психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)

Олександр Стрижак

Доктор технічних наук, професор, Національний центр "Мала академія наук України"

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ТАКСОНОМІЧНОЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблеми виявлення зв'язності між собою станів певних психологічних профілів, які характеризують взаємодії молодших школярів з початкової школи на основі їх вміння висловлюватися та спілкуватися у нарративному форматі. Виходячи з цього формулюється гіпотеза дослідження: «Психологічна профільність діяльності учнів може бути представлена зв'язною множиною певних кластерів, які характеризують напрямки формування соціальної успішності».

У процесі дослідження була проведена кластеризація соціальної успішності учнів. Її реалізація була здійснена на засадах використання технології побудови зростаючих пірамідальних мереж, які структурно відображають операціональне середовище діяльності молодших школярів початкової школи при взаємодії. В її основу було покладено установку, що їх операціональне середовище характеризується психологічними профілями, які відображають розвиток школярів на початку свого становлення у соціумі як особистості. Вхідними даними для побудови кластерів були вибрані значення станів психологічних профілів, які оцінюються за відповідними шкалами у процесі тестування учнів за певними методиками. Для дослідження було залучено 30 учнів молодшого віку (8-9 років). Основу кластерів становлять сорок психологічних профілів, які визначають можливості їх взаємодії у нарративному форматі та відповідні стани розвитку соціальної успішності.

У результаті було визначено механізм семантичної кластеризації психологічних профілів соціальної успішності учнів на основі побудови зростаючих пірамідальних мереж. У процесі інтерпретації результатів кластерного аналізу даних психологічних

профілів, виявлено рівні сформованості, опанування учнями картини світу та вміння висловлюватися про неї у форматі нарративу. До того ж визначено множини таксономій, що відображають прояви здібностей кожного учня у форматі гіпервластивостей. Наводяться приклади таких проявів гіпервластивостей для різних кластерів. Сформовано класифікаційну таблицю психологічних профілів та сформована відповідна множина кластерів. Даються рекомендації щодо використання платформи зростаючих пірамідальних мереж практичному психологу у закладі освіти для психолого-педагогічного супроводу формування соціальної успішності молодших учнів у процесі навчання.

Таким чином було означено, що таксономічна кластеризація результатів тестування молодших учнів реалізує виявлення стійких груп учнів, гіпервластивості яких мають активний прояв. Це надає практичному психологу закладу та вчителю який працює з учнями, можливість не тільки виявити певні залежності для кожного учня, а й визначити для них напрями проектної діяльності та створювати плани дій, що сприятиме розвитку його здібностей.

Ключові слова: соціальний успіх, оперативна діяльність, психодіагностика, гіпервластивості, зростаючі пірамідальні мережі, таксономія, психологічні профілі.

How to cite (як цитувати):

Stryzhak, A., & Stryzhak, O. THE USE OF TAXONOMIC CLUSTERING MECHANISMS IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF SOCIAL SUCCESS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 9(4), 30-44. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.3>

Дата отримання статті: 03.02.2023

Дата рекомендації до друку: 25.04.2023

Дата оприлюднення: 30.04.2023

ЕТИКЕТНЕ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Кузьменко Віра Ульянівна¹, Карабаєва Ірина Іванівна²

¹Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4709-6081>

²Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4286-2103>

UDC: 373-2

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу сучасних наукових тенденцій щодо структури готовності дітей старшого дошкільного віку до шкільного життя в умовах нової української школи визначено, що етикетне мовлення є одним з ключових її показників. Доведена актуальність досліджуваної проблеми. Обґрунтована новизна дослідження обумовила викладення в тексті статті новітніх підходів до тезаурусу, діагностики та засобів розвитку етикетного мовлення дошкільників.

Окреслені основні термінологічні категорії, які використовуються в статті. Наукові терміни в тексті статті розташовані по ступеню їх залежності з яких вималювали схему їх співвідношення. Уточнено сутність і зміст ключового поняття дослідження «етикетне мовлення дошкільників».

Представлені результати експериментального вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Схарактеризована психологічна програма розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку як одного з показників їх комунікативно-мовленнєвої готовності до навчання в умовах нової української школи. Визначена ефективність її застосування в практиці роботи з дошкільниками.

Ключові слова: нова українська школа, комунікативно-мовленнєва готовність до навчання, комунікативна компетентність, дошкільник, діагностика, засоби розвитку, етикетне мовлення, етикетні формули, мовний етикет дошкільника.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення особистості проходить ряд важливих, відповідальних етапів, обумовлених змінами соціального статусу, урізноманітненням та ускладненням видів діяльності, підвищенням рівня компетентності та іншими соціальними та індивідуальними факторами. Одним із таких етапів є перехід від дошкільного дитинства до початку шкільного навчання, освоєння та відстоювання соціальної позиції школяра, розвиток готовності робити свої життєві вибори та нести за них

відповідальність. Первинні засоби пристосування дітей до соціальної ролі школяра пов'язані з переживанням так званої кризи 6-7 років, тобто початком самореалізації дитини в якості учня початкової школи. Цим визначається необхідність забезпечити майбутнім першокласникам необхідну психологічну готовність до нових взаємодій з метою полегшення адаптації до шкільного життя та навчання.

Метою сучасної початкової освіти є гармонійний розвиток особистості кожного учня/учениці згідно з його/її віковими, індивідуальними та особистими пси-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Vira Kuzmenko, Irina Karabaeva

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

хофізіологічними властивостями та пізнавальними потребами, формуванням морально-етичних та культурних цінностей. Набуття дитиною ключових і предметних компетентностей, наскрізних навичок, необхідних життєвих та суспільних вмінь забезпечують її готовність до життя в демократичному суспільстві та продовження навчання. Відповідно до Стандарту підготовки у початковій школі передбачена така комбінація знань, навичок, здібностей, способів мислення, моральних цінностей та інших особистісних рис та властивостей, яка допоможе розвинути здатність дитини комфортно почувати себе в соціумі.

Успішний розвиток дітей, які розпочинають навчання у новій українській початковій школі, має спиратися на досягнення попереднього етапу їхнього розвитку. Період життя дитини від 5 до 6-7 років (старший дошкільний вік) визначається цілісною зміною її особистості, готовністю до подальшого соціального розвитку. Пріоритетним у цьому процесі є формування фундаментальних індивідуальних характеристик у дітей: міжособистісної позитивної комунікації як з іншими дітьми, так і з дорослими, культури поведінки, ввічливості, самоорганізації, відповідальності, допитливості, довірливості поведінки, спостережливості, різнобічного освоєння навколишньої дійсності та ін.

Мовленнєвий розвиток дітей старшого дошкільного віку є одним з центральних компонентів готовності дітей до шкільного життя. Вивчення рівня оволодіння мовленням дає змогу отримати дані не лише про мовленнєві здібності дітей, а і про цілісний психічний розвиток дитини. Для розуміння сутності мовленнєвої готовності до шкільного життя необхідне чітке усвідомлення змісту дитячого мовлення та компоненти є найважливішими для його вивчення. Одним з ключових напрямків мовленнєвої готовності є комунікативна готовність. Дошкільне дитинство особливо сенситивне до засвоєння мовлення, і, якщо певний рівень володіння рідним мовленням не досягнуто до 5 – 6 річного віку, то цей шлях, як правило, не може бути пройденим на більш пізніх вікових етапах. Діти, які не володіють навичками культури спілкування, менш успішні в пізнавальній діяльності і, як наслідок, мають труднощі при адаптації до шкільного навчання.

Етикетне мовлення – це складний процес гар-

монізації стосунків дітей з соціальним середовищем, засвоєння ними формул мовленнєвого етикету, що спонукає до доброзичливості, відкритості, чуйності, сприяє позитивним взаємовідносинам з дорослими та іншими дітьми. Володіння етикетним мовленням дозволяє дитині почувати себе комфортно в нових для неї умовах шкільного життя. Дошкільний період дитинства є сприятливим періодом оволодіння дитиною основними засобами мовленнєвого етикету.

Отже, актуальність проблеми формування етикетного мовлення у дітей старшого дошкільного віку визначається його особливою роллю в моральному та культурному вихованні підростаючого покоління, в успішній адаптації до нових соціокультурних пріоритетів та викликів, формуванні комунікативної компетентності та психолого-педагогічної значимістю на сучасному етапі розвитку нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У ході теоретичного аналізу наукової літератури було з'ясовано, що термін «етикет» походить від французького слова *etiquette*, що буквально означає «етикетка» або «ярлик». Ця назва яскраво підкреслює зовнішню сторону даного виду мовлення, показує відмінність від етичного мовлення, яке передбачає внутрішнє моральне наповнення міжособистісних взаємодій.

У сучасних енциклопедіях **мовний етикет** визначається як сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул і виразів у ситуаціях установлення контакту зі співбесідником, підтримки спілкування в доброзичливій тональності (Єрмоленко, 2001-2020). З цього визначення слідує, по-перше, те що у мовному етикеті логічно поєднуються такі сфери психічного життя особистості, як комунікативна та мовленнєва, оскільки йдеться про мовлення, що застосовується для побудови доброзичливих взаємин. По-друге, мовний етикет важливий для особистісного становлення учасників взаємодії, адже дотримання правил та формул мовного етикету передбачає застосування засобів ввічливості, орієнтованих на прояв поваги до співрозмовника, а також підтримку власної гідності, культури та самоповаги, досягнення взаєморозуміння. Крім того,

мовний етикет базується на історичних традиціях певного народу, враховує культуру та звичаї конкретного соціального прошарку, регіону, країни. Мовний етикет відображається у характерних для даного народу/прошарку/регіону формулах мовного етикету.

Етикетне мовлення застосовується у конкретних мовних ситуаціях, до яких найчастіше належать ситуації зустрічі, знайомства, прощання, привітання, прохання, запрошення, поради, пропозиції, погодження/згоди, відмови/заперечення, співчуття, схвалення тощо. Кожна з вищеназваних ситуацій вимагає від співрозмовників застосування адекватних та містких, загальноприйнятих, усталених та водночас своєрідних формулювань, так званих словесних етикетних формул. Їх засвоєння відбувається з самого раннього віку та активно відбувається упродовж дошкільного дитинства. Класиками психологічної науки доведено, що дошкільний період є надзвичайно сприятливим для розвитку усіх аспектів мовлення дітей, засвоєння мовленнєвих еталонів, розвитку зв'язного мовлення, поширення словникового запасу, опанування граматичних форм та еталонів мовлення, а також становлення таких властивостей, як чемність, ввічливість, делікатність тощо. Сучасні вітчизняні дослідники проблем дошкільної освіти довели, що розвиток культури мовлення – це результат не лише правильного мовленнєвого розвитку, але і відображення особистісного, культурного, інтелектуального та соціально-етичного виховання в родині та освітніх закладах (Борисова, Кузьменко, 2004). У працях багатьох вчених показано, що у процесі розвитку етикетного мовлення дошкільників недостатньо орієнтуватися лише на наявність дитячих знань про те, як слід себе поводити у тих чи інших ситуаціях, необхідно формувати звичку діяти так або інакше (дякувати за допомогу, вітатися, прощатися, вибачатися тощо). Усвідомлення необхідності діяти за правилами поведінки, внутрішня потреба поводити себе коректно, ввічливо у дітей виникає поступово та досить повільно (А.М.Богуш, І.О.Луценко, Т.О.Піроженко).

Доведено, що комунікативна діяльність педагога має велике прикладне значення для розвитку мовлення дошкільника, оскільки дає змогу організовувати процес навчання, спрямовуючи його або на розвиток спонтанного, неусвідомлюваного, афективного, мимовільного мовлення, або на розвиток цілеспрямованого, навмисного, усвідомлюваного, довільного, контрольованого мовлення – залежно від дидактичної мети, індивідуальних та вікових особливостей дітей (Калмикова, 2008).

Встановлено, що своєрідністю етикетного мовлення дошкільника на відміну від звичайного діалогу, де відбувається імпровізаційний вибір слів та самостійна побудова речень, в етикетному мовленні лише відтворюються готові кліше або формули мовного етикету. Побудова зв'язного етикетного мовлення у дошкільників – це тривалий процес, який удосконалюється при безпосередньому контакті учасників спілкування та складається із зв'язних діалогів, складовими яких є репліки-стимули та репліки-відповіді. Основною метою розвитку етикетного мовлення дошкільників є гармонізація стосунків між дітьми, запобігання конфліктів, полегшення адаптації та оптимізація комунікативної взаємодії між дітьми (Стефанова, Гічева, 2021: 56).

При визначенні сутності поняття «комунікативна компетентність» було з'ясовано, що компетентність розглядається як певна одиниця виміру набутих результатів навчання, особистісного досвіду, практичної взаємодії, які носять як спеціалізований (професійний), так і загальний (культурний, рефлексивний, аксіологічний, етичний, комунікативно-діалогічний тощо) характер (Авдимирець, 2020). Комунікативна компетентність дошкільника у сучасних законодавчих документах розглядається як здатність дитини до спілкування з однолітками й дорослими в різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри та бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію. Комунікативна компетентність є найважливішою складовою особистісної сфери, оскільки забезпечує необхідну соціально-психологічну адаптацію дитини в навколишньому світі. Уміння вступати в контакти з іншими людьми — дорослими й однолітками, встановлювати взаємовідносини з ними, регулювати свою поведінку, рахуючись з іншими, є вирішальними не лише для налагодження позитивної взаємодії з оточенням, а й для набуття певного соціального статусу в майбутньому (Базовий компонент дошкільної освіти,

При визначенні сутності поняття «комунікативна компетентність» було з'ясовано, що компетентність розглядається як певна одиниця виміру набутих результатів навчання, особистісного досвіду, практичної взаємодії, які носять як спеціалізований (професійний), так і загальний (культурний, рефлексивний, аксіологічний, етичний, комунікативно-діалогічний тощо) характер (Авдимирець, 2020). Комунікативна компетентність дошкільника у сучасних законодавчих документах розглядається як здатність дитини до спілкування з однолітками й дорослими в різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри та бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію. Комунікативна компетентність є найважливішою складовою особистісної сфери, оскільки забезпечує необхідну соціально-психологічну адаптацію дитини в навколишньому світі. Уміння вступати в контакти з іншими людьми — дорослими й однолітками, встановлювати взаємовідносини з ними, регулювати свою поведінку, рахуючись з іншими, є вирішальними не лише для налагодження позитивної взаємодії з оточенням, а й для набуття певного соціального статусу в майбутньому (Базовий компонент дошкільної освіти,

тою даної статті визначено: представити результати теоретико-експериментального вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку та схарактеризувати психологічну програму розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку як одного з показників їх комунікативно-мовленнєвої готовності до навчання в умовах нової української школи.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Методологічним підходом, у руслі якого найбільш ефективно розв'язується проблема комунікативно-мовленнєвої готовності дошкільників до навчання в умовах нової української школи, є особистісно-орієнтований. Методологічні засади і принципи педагогічної діяльності у межах даного підходу сформульовані у працях І.Д. Беха (Бех, 2008). Серед них основними визначено: принцип цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно-розвивального спілкування; принцип співпереживання. Розглянемо, яке значення цих принципів для досягнення мети нашого дослідження та яким чином вони втілюються у ході експериментального дослідження.

Принцип цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій необхідний для формування у дітей навичок етикетного мовлення, перенесення знань про те, як правильно себе поводити, у формат звичної та комфортної поведінки, забезпечення автоматичного виконання дій, що стають нормою поведінки, свідченням певного культурного рівня особистості та передумовою готовності до ефективної взаємодії з оточуючими. Цей принцип втілюється у ході як діагностичної, так і розвивальної роботи. Моделювання експериментальних ситуацій під час виявлення особливостей розвитку етикетного мовлення передбачає якраз створення певних життєвих ситуацій, у ході яких відбувається як виявлення, так і удосконалення навичок етикетного мовлення, закріплення етикетних формул та покращення комунікації між учасниками взаємодії.

Принцип особистісно-розвивального спілкування необхідно реалізувати, оскільки віковою особливістю дошкільного віку є здатність до наслідування, яке й забезпечує міцне засвоєння певних форм та навичок поведінки, мовлення тощо. Отже, змістовна, наповнена

якісними зразками поведінки дорослого є необхідним прикладом для наслідування дошкільника, який засвоює та відтворює у своєму житті різноманітні вербальні, мімічні та пантомімічні особливості поведінки дорослих. Виходячи з цього, важливим напрямком розвивальної роботи визначено проведення відповідних заходів як з батьками, так і з педагогами, спрямованих на зміцнення та удосконалення навичок етикетного мовлення, які стають прикладом для наслідування дітьми дошкільного віку.

Принцип співпереживання суттєво впливає на якість засвоєння мовних та комунікативних еталонів, є основою успішного діалогічного спілкування, забезпечує імпровізаційність та щирість реагування у процесі побудови зв'язних діалогів, складовими яких є репліки-стимули та репліки-відповіді. Особливо важливим є втілення даного принципу у ході таких ситуацій як ситуації співчуття, схвалення, прохання, запрошення, поради, пропозиції, погодження/згоди, відмови/заперечення та багатьох інших. Здатність до вияву не прихованого співпереживання співрозмовнику надає спілкуванню щирості, доброзичливості та оптимізує взаємодію. Втілення цього принципу здійснюється у ході емоційно насичених ігрових вправ, при перегляді мультфільмів та ігор-інсценівок.

Дане дослідження проводилось у ході вивчення особливостей готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у новій українській школі (Кузьменко, Карабаєва, 2021). Загальною метою даного етапу нашого дослідження було виявлення особливостей розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку як показника психологічної готовності до навчання у новій українській школі. Завданнями даного етапу дослідження визначено наступні: 1) здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку етикетного мовлення дошкільників як одного з показників їх комунікативно-мовленнєвої готовності до навчання в умовах нової української школи; 2) розробити методику діагностики та провести вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення старших дошкільників; 3) на основі виявлених результатів створити психологічну програму розвитку етикетного мовлення та визначити її ефективність.

Об'єктом дослідження визначено: комунікатив-

2021). Комунікативна компетентність дошкільників у сфері стосунків з дорослими є інтегративним особистісним утворенням, яке містить: уявлення про етику поведінки; елементарні уміння і навички культурної поведінки; систему ставлень до дорослого, які проявляються через особистісні якості, мотивації, ціннісні орієнтації, і забезпечують індивідуальний стиль етичної поведінки при спілкуванні з дорослим (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

Важливими напрямками розвитку комунікативної компетентності згідно з БКДО вважають: обізнаність із різними соціальними ролями людей, з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватися згаданих норм під час спілкування; здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують, зокрема узгоджувати свої дії й поведінку з іншими; усвідомлення свого місця в соціальному середовищі; позитивне сприйняття себе; уміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях; знання і володіння етикетними комунікативними формулами (привітання, звертання, прохання, висловлення подяки, вибачення тощо); використання різних вербальних та невербальних засобів для привітання.

Отже, автори БКДО різні аспекти спілкування висвітлюють з психологічного та лінгвістичного боків, основний акцент роблять на психологічних та соціальних характеристиках спілкування, семантичній інтерпретації комунікативних актів, правилах та особливостях мовленнєвої поведінки. Свою увагу автори зосередили на психологічній характеристиці дитини, яка спілкується, особливостях її мовленнєвої діяльності, правилах мовної поведінки дитини, що і лягло в основу методики нашого дослідження.

Розглядаємо етикетне мовлення дошкільника як один із найважливіших видів дитячого мовлення, що сукупно впливає на низку особистісних та соціально-комунікативних властивостей дитини, забезпечує успішну діалогічну взаємодію та взаєморозуміння з оточуючими людьми, полегшує адаптацію до нових умов життєдіяльності. У процесі засвоєння етикетного мовлення враховується сукупність правил поведінки та спілкування, вироблених суспільством з урахуванням націона-

льної специфіки, які реалізуються при певних обставинах і мають вираз в системі стійких формул і виразів. Дотримання дитиною сукупності поведінкових правил і правильна їх інтерпретація – це і є етикетне мовлення, яке демонструє повагу до людей як у словесних виразах, так і в міміці, жестах, вчинках. Присвоєння дитиною частини мовленнєвого досвіду українського народу, що допомагає в оволодінні культурно-мовними еталонами, сприятиме полегшенню взаємодії з оточенням, розвитку комфортного комунікативного поля спілкування.

Крім цього, етикетне мовлення дошкільників – засіб досягнення комунікативної мети: зосередження уваги співрозмовника, демонстрація поваги, виклик симпатії, створення комфортного клімату для спілкування. Ознаки володіння етикетним мовленням дитиною дошкільного віку: 1) володіння основними правилами привітання, знайомства, прояву подяки, зверненням з проханням, тощо; 2) усвідомлення, що для доброзичливих взаємин з людьми необхідно дотримання порядку створення мовленнєвих висловлювань з підбором слів, які відповідають певній ситуації; 3) дотримання та виконання норм мовленнєвої поведінки, за тими правилами, які підходить до конкретної ситуації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. На основі проведеного теоретичного аналізу енциклопедичної, довідкової та психолого-педагогічної літератури нами встановлено, що у дослідженнях різноманітних аспектів готовності дошкільників до навчання в школі недостатня увага приділяється вивченню специфіки опанування майбутніми першокласниками саме етикетного мовлення, засвоєння ними ефективних для спілкування мовних формул, виявленню особливостей розвитку етикетного мовлення, встановлення найбільш значимих для цього ситуацій. Спеціально розроблена психологічна програма розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку сприятиме підвищенню комунікативно-мовленнєвої готовності дітей до навчання та її запровадження у практику роботи закладів дошкільної освіти сприятиме успішній адаптації першокласників до спілкування та навчання в умовах нової української школи.

Формулювання мети статті. Саме тому ме-

но-мовленнєва готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в умовах нової української школи.

Предмет дослідження: особливості розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку як показника комунікативно-мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в умовах нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На основі теоретичного аналізу літератури критеріями оцінювання сформованості етикетного мовлення визначено:

Самостійність етикетного мовлення (самостійно без нагадування вживає вербальні та невербальні етикетні формули під час різноманітних ситуацій взаємодії).

Адекватність реагування, готовність до діалогу (проявляє готовність вислухати співрозмовника, адекватно відповісти на запитання, використовувати репліки-стимули та репліки - відповіді).

Емоційне співпереживання, самоконтроль, емоційна виразність мовлення (щиро виявляє водночас контролює свої емоції, спілкується витримано, розуміє необхідність чемного спілкування).

Доброзичливість, чемність, привітність (розмовляє з дорослими або дітьми спокійно, дивлячись в очі, не перебиваючи).

На основі вищевказаних критеріїв схарактеризовано рівні розвитку етикетного мовлення:

Достатній рівень розвитку етикетного мовлення проявляється у самостійному вживанні дитиною вербальних та невербальних етикетних формул під час різноманітних ситуацій взаємодії (ситуації зустрічі, знайомства, звертання, прощання, привітання, прохання, запрошення, поради, пропозиції, погодження/згоди, відмови/заперечення, співчуття, схвалення тощо), готовності до адекватного ведення діалогу, застосуванні загальноприйнятих мовних формул, реплік-стимулів та реплік-відповідей, проявах співчуття, емоційній виразності мовлення, вербальних, мімічних та пантомімічних проявах доброзичливості та привітності.

Помірний рівень розвитку етикетного мовлення проявляється у вживанні дитиною вербальних та невербальних етикетних формул, готовності до адекватного

ведення діалогу, застосуванні загальноприйнятих мовних формул, реплік-стимулів та реплік-відповідей, проявах співчуття, емоційній виразності та домірності мовлення, вербальних, мімічних та пантомімічних проявах доброзичливості та привітності під час найбільш типових ситуацій взаємодії (привітання, прощання, знайомство, звертання, прохання).

Недостатній рівень розвитку етикетного мовлення проявляється у частковому вживанні дитиною елементів вербальних та невербальних етикетних формул, не завжди адекватного ведення діалогу, помилках при застосуванні загальноприйнятих мовних формул, реплік-стимулів та реплік-відповідей, недостатніх проявах співчуття та емоційної виразності мовлення, вербальних, мімічних та пантомімічних проявах доброзичливості та привітності під час найбільш поширених ситуацій взаємодії (привітання, прощання, знайомство).

Мінімальний рівень розвитку етикетного мовлення проявляється у поодинокому вживанні дитиною елементів вербальних та невербальних етикетних формул, невмінні підтримувати адекватне ведення діалогу, рідкому та помилковому застосуванні загальноприйнятих мовних формул, реплік-стимулів та реплік-відповідей, мінімальних або відсутніх проявах співчуття та емоційної виразності мовлення під час найбільш поширених ситуацій взаємодії (привітання, прощання).

Низький рівень розвитку етикетного мовлення проявляється у відсутності вживання дитиною елементів вербальних та невербальних етикетних формул, відмові від адекватного ведення діалогу, невмінні застосовувати загальноприйняті мовні формули, відсутності проявів співчуття та емоційної виразності мовлення під час усіх ситуацій взаємодії.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення матеріалів психолого-педагогічної літератури, законодавчих та нормативних документів; діагностичні: спостереження з метою виявлення особливостей розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку, бесіди з дітьми («Про ввічливість»), метод експертного оцінювання; моделювання експериментальних ситуацій (методика «Зустріч»); розвивальні: тренінг розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку, що містив ігрові вправи, завдання, демонстрацію фрагментів му-

льтфільмів, розігрування ігор-інсценівок, малювання; групові та індивідуальні консультації для педагогів та батьків, круглі столи, семінари-практикуми для дорослих.

Експериментальна вибірка. Експериментальне дослідження проводилося в Київському ЗДО. В експерименті прийняли участь тридцять чотири дитини старшого дошкільного віку. Крім цього, в експерименті було задіяно 6 педагогів, які брали участь в оцінюванні та 6 педагогів, залучених до проведення розвивальної роботи. Схарактеризуємо детальніше методи дослідження (Карабаєва, Савінова, 2016) та отримані результати.

Спостереження за проявами етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Мета спостереження: встановити особливості розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку у різноманітних ситуаціях взаємодії із дорослими та іншими дітьми (ситуації зустрічі, знайомства, прощання, привітання, прохання, запрошення, поради, пропозиції, погодження/згоди, відмови/заперечення, співчуття, схвалення тощо)

Програма спостереження спрямовувала увагу спостерігача на вивчення та аналіз ситуацій діалогічної взаємодії дитини (ситуації зустрічі, знайомства, прощання, привітання, прохання, запрошення, поради, пропозиції, погодження/згоди, відмови/заперечення, співчуття, схвалення тощо). Аналіз спостережень показав, що лише незначна частина дошкільників володіє етикетним мовленням на достатньому рівні, більшості дітей притаманний низький, мінімальний або недостатній рівень розвитку даної якості.

Експериментальна методика «Зустріч». Основним завданням дослідницької роботи стало виявлення умінь використовувати вербальні та невербальні етикетні комунікативні формули привітання дорослих старшими дошкільниками у ході створення експериментальних ситуацій. *Інструкція проведення.* Ступінь розвитку етикетного мовлення дитини оцінюється під час ранкової зустрічі дитини з дорослим. Етикетну поведінку дитини оцінюють у балах. Обчислюють загальну кількість балів.

Порядок оцінювання умінь дитини старшого дошкільного віку використовувати вербальні та невер-

бальні етикетні комунікативні формули привітання дорослих.

Рівень розвитку етикетного мовлення оцінюється при першій зустрічі з дорослим за наступними показниками та оцінюються в один бал:

1) Проявляє чемність, самостійно вживає слова ввічливості під час зустрічі з дорослим.

2) Контролює свої емоції, розуміє необхідність спілкування з дорослим.

3) Проявляє готовність вислухати дорослого, відповісти на запитання.

4) Розмовляє з дорослим спокійно, дивлячись в очі, слухає дорослого, не перебиваючи

Показники, які фіксуються під час першої зустрічі і оцінюються в 0 балів:

1) Вживає слова ввічливості лише у відповідь на привітання співрозмовника.

Не стримує емоцій, керується лише своїми бажаннями («не хочу відповідати», «мені не цікаво» тощо).

Не готовий спілкуватися з дорослим під час діалогу, відповідати на запитання.

Проявляє нестриманість, негативізм у розмові з дорослим.

Порядок оцінювання рівня сформованості етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

4 бали – етикетне мовлення сформоване в достатній мірі;

3 бали – етикетне мовлення в стадії помірної сформованості;

2 бали – етикетне мовлення сформоване недостатньо;

1 бал – мінімально сформоване;

0 балів - не сформоване.

Представимо узагальнені дані, отримані за допомогою авторської методики (Карабаєва, 2016). Отже, у ході проведення даної методики встановлено що 61,7% дітей під час зустрічі з дорослим проявляють чемність, самостійно вживають слова ввічливості. Завичай використовуються дітьми такі традиційні форми привітання як: «Добрий ранок», «Доброго ранку». Контролюють свої емоції, розуміють необхідність спілкування з дорослим 82,3 % дошкільників. Проявляють готовність вислухати дорослого, відповісти

на запитання 88,2% старших дошкільників. Більшість дітей (94,1%) розмовляють з дорослим спокійно, дивлячись в очі, слухають дорослого, не перебиваючи. Вживають слова ввічливості лише у відповідь на привітання дорослого 38,2 % дітей. Не стримують емоцій, керується лише своїми бажаннями («не хочу відповідати», «мені не цікаво» тощо) 17,6 % дошкільнят. Не готові спілкуватися з дорослим під час діалогу, відповідати на запитання 11,7 % старших дошкільників. Проявляють нестриманість, негативізм у розмові з дорослим 5,8% дітей.

Загалом, за даними методики констатовано, що у 35,2 % дітей етикетне мовлення сформоване в достатній мірі; в 44,1% – етикетне мовлення в стадії помірної сформованості; в 14,7 % – етикетне мовлення недостатньо сформоване; 2,9% дітей мають мінімальний рівень сформованості та 2,9 %- низький рівень.

Бесіда з дітьми «Про ввічливість». Метою бесіди було встановлення знань дітей про ввічливість, етикетну поведінку, етикетне мовлення. У ході бесіди з кожною дитиною була проведена бесіда за питаннями: «Що таке ввічливість? Що таке етикет? Що таке етикетна поведінка? Кого називають ввічливою дитиною? Як поводить себе ввічлива людина? Ввічлива дитина? Кого з дітей вашої групи називають ввічливими? Як вони себе поведуть? Назви слова ввічливості, які ти знаєш. Коли їх треба використовувати?».

Проаналізуємо результати бесіди. Майже ніхто з дітей не може пояснити, що таке етикет та етикетна поведінка, лише 2% дітей дали більш менш зрозумілу відповідь. Значна меншість (14,6%) дітей назвали основні ввічливі слова. Серед них були: спасибі, будь ласка, вибач, добрий ранок, можна погратися. Менше третини (26,6%) дітей розуміють, хто такі виховані діти, пов'язуючи вихованість виключно зі слухняністю. З них 14,6% до ввічливих дітей відносять тих, які вітаються. А 6,6% дітей вважають ввічливими тих, хто може ввічливо щось просити (наприклад, Поліна вважає ввічливою Аріану, бо та вміє ввічливо просити пограти).

Узагальнення результатів вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення у дітей старшого дошкільного віку показало, що на період дослідження значна кількість (20,5%) дітей потребують додаткової уваги з розвитку етикетного мовлення. З кожним з цих

дітей ми провели додаткове поглиблене дослідження, щоб зрозуміти напрямки індивідуальної та групової роботи.

Метод експертного оцінювання. В якості експертів брали участь співробітники ЗДО, які добре знають досліджуваних дітей. Оцінювання відбувалося шістьма дорослими – працівниками ЗДО: медичною сестрою, яка в умовах пандемії першою зустрічається з дітьми, чотирма вихователями, які безпосередньо працюють з дітьми, керівником фізичного виховання та практичним психологом. Вони оцінювали рівень розвитку етикетного мовлення досліджуваних дітей у балах від 0 до 10 за вказаними критеріями. У ході обговорення результати оцінювання були уточнені та узагальнені стосовно кожної дитини. Представимо приклади, що характеризують рівні прояву етикетного мовлення окремих дітей та деякі соціально-психологічні передумови та причини їх формування.

Віка А., 6 років, виховується в російськомовній сім'ї, в садочку переважно розмовляє російською мовою з вкрапленнями українських слів. На запитання, кого вважає ввічливою людиною відповіла російською мовою, що людей які допомагають стареньким. Себе вона також вважає ввічливою, бо миє посуд, чим допомагає мамі, та обнімає бабусю Галю. На запитання чи вітається вона вранці, відповіла, що вітається коли їй нагадують. Замислившись уточнила, що вона всіх любить і від того всім людям приємно. Спостереження довели, що Віка використовує невербальні засоби вітання в залежності від особистісного ставлення до дорослого – від жестів рукою до обнімання. Після нагадування дорослого вітається, але переважно російською мовою. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як недостатній.

Меліне Д., 6 років, виховується в армянській сім'ї, в садочку переважно мовчить, розмовляє з дітьми не реченнями, а окремими словами. На запитання дорослого не відповідає. Іноді використовує невербальні засоби спілкування – притискання до дорослого, бажання взяти за руку. Зазвичай відсутнє вживання дитиною елементів вербальних та невербальних етикетних формул. Дівчинка відмовляється від адекватного ведення діалогу, не вміє застосовувати загальноприйняті мовні формули. Відсутні прояви співчуття та емоційної вира-

зності мовлення під час усіх ситуацій взаємодії як з дітьми, так і з дорослими. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як низький.

Маркіян Л., 6 років, виховується в україномовній сім'ї, у спілкуванні з дорослими керується лише своїми бажаннями. На запитання не відповідав – відповіді давав або навмання, або говорячи, що забув. Вітання вживає українською мовою, але лише після нагадування дорослою людиною. Не вміє підтримувати ведення діалогу, лише під час привітання використовує загальноприйняті мовні формули. Прояви співчуття та емоційної виразності мовлення відсутні. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як недостатній.

Аріана А. 5,6 років, виховується в російськомовній сім'ї, ЗДО відвідує п'ять місяців не регулярно. На запитання намагалася відповісти, називаючи ввічливою свою подругу. Діти з групи Аріану також вважають ввічливою, бо вона може «гарно попросити», і вміє гратися. У спілкуванні з дорослими відкрита, спілкується російською мовою, багато запитує, використовує невербальні форми спілкування – притискання, обійми. У дитини спостерігається готовність до адекватного ведення діалогу, засвоєння та застосування загальноприйнятих мовних формул, реплік-стимулів та реплік-відповідей. Щиро виявляє співчуття та доброзичливість під час деяких побутових ситуацій взаємодії. При цьому не контролює своїх емоцій, коли не бажає спілкування. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як помірний.

Асілбек Н., 5,6 років із сім'ї переселенців з Азербайджану, мовчки сприймає інформацію, в більшості випадків реагує посмішкою, кивком голови. До дорослих ставлення вибіркове. Використовує невербальні форми спілкування. Наслідує слова вітання на вимогу дорослих. Але майже не вживає вербальні та невербальні етикетні формули, відмовляється від адекватного ведення діалогу. Хлопчик не виявляє вміння застосовувати загальноприйняті мовні формули під час усіх ситуацій взаємодії як з дітьми, так і з дорослими. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як низький.

Артем Ш., 6 років, виховується в україномовній сім'ї, має проблеми зі звуковимовою, тому у спілкуванні намагається використовувати невербальні форми спілкування. Спілкування з допомогою слів потребує

уточнень. При спілкуванні з дорослим завжди контролює свої емоції, проявляє готовність вислухати дорослого, відповісти на запитання, розмовляє спокійно, слухає не перебиваючи, дивлячись в очі. Проте слова ввічливості при привітанні вживає лише у відповідь на привітання дорослого або при нагадуванні. Притаманне часткове вживання дитиною елементів вербальних та невербальних етикетних формул, помилкове або не завжди адекватне ведення діалогу. Майже відсутні прояви співчуття та емоційної виразності мовлення. Рівень розвитку етикетного мовлення оцінено як недостатній.

Отже, можна зробити висновок, що всі діти старшого дошкільного віку потребують додаткової уваги з боку дорослих з питань розвитку етикетного мовлення, зокрема таких аспектів як самостійність етикетного мовлення, адекватність ведення діалогу як з іншими дітьми, так і з дорослими, правильність застосування мовленнєвих формул, етичність і культура висловлювань, а також емоційна виразність та доброзичливість у ситуаціях взаємодії. Особливої уваги потребують діти, розвиток етикетного мовлення яких віднесено до недостатнього, мінімального та низького рівнів (20,5%) дітей.

Причинами такого розвитку етикетного мовлення дошкільника є відсутність елементарних уявлень про етикетні формули, відсутність яскравого мотивуючого прикладу для наслідування дітьми. Дошкільник засвоює форми мовлення разом з його змістом, з тими відношеннями, які вкладають в неї оточуючі дорослі. Тому перш за все слід говорити про якість мовленнєвого середовища, в якому зростає особистість. Особливу увагу слід приділити розвитку діалогічного мовлення, щоб на кінець перебування у ЗДО діти могли вільно, невимушено підтримувати діалогічне спілкування, підтримувати розмову як з дорослими, так і з іншими дітьми, дотримуватися правил мовленнєвого етикету та коректно виражати в мовленні власне емоційне ставлення до предмета розмови та співрозмовника, відповідати самостійно на запитання співрозмовника, орієнтуватися в ситуації спілкування тощо. З урахуванням виявлених особливостей розвитку етикетного мовлення та причин його формування була розроблена психологічна програма розвитку етикетного мовлення дошкільників.

Психологічна програма розвитку етикетного

мовлення розгорталася у двох напрямках: опосередкована робота з дорослими (батьками та педагогами) та безпосередня робота з дітьми старшого дошкільного віку. За першим напрямком з метою створення якісного мовленнєвого середовища колективу педагогів була запропонована система роботи з педагогами та батьками.

Семінар-практикум для вихователів «Розвиток етикетного мовлення у дошкільників» з метою поширення знань про вікові особливості розвитку етикетного мовлення на етапі дошкільного дитинства. На семінарі - практикумі були розглянуті питання:

Що вкладається в поняття ввічливості, етикет, етикетна поведінка дошкільника.

Національні особливості етикетного мовлення різних народів.

Етикетне мовлення в колективі, як запорука створення взірця мовлення для дітей.

Ввічливість дитини старшого дошкільного віку та її виховання.

Акцент ставився на тому, що дитина повинна знати, хто така ввічлива дитина, позитивно ставитися до спілкування з дорослою людиною та іншими дітьми, знати та самостійно вживати етикетні формули та окремі слова ввічливості.

Майстер-клас для вихователів «Активні форми роботи з дітьми з розвитку етикетного мовлення» з метою формування вмінь та навичок використовувати сучасні форми роботи з дітьми з розвитку етикетної поведінки. Йшлося про використання мультимедійних засобів, ігор-вправ, тренінгових занять в роботі з вихованцями ЗДО.

Індивідуальні консультації для батьків та педагогів з питань розвитку етикетного мовлення у різноманітних ситуаціях спілкування з дітьми та дорослими, розвитку самостійності етикетного мовлення, урізноманітнення форм адекватного реагування у ході діалогу, своєрідності використання реплік-стимулів та реплік-відповідей, емоційну виразність мовлення дорослих у ситуаціях мовного етикету, можливості прояву доброзичливості, чемності, привітності.

У напрямку безпосередньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку розвивальна робота була спрямована як на поширення знань про мовний етикет

та формули мовного етикету як системи знаків та правил їх використання, так і на формування вмінь та навичок їх застосування за допомогою відповідних методів та прийомів побудови зв'язного етикетного мовлення.

Тренінгові заняття з дітьми базувалися на принципі цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій, на перенесення у реальну поведінку знань про те, як правильно себе поводити, у формат звичної та комфортної поведінки, забезпечення автоматичного виконання дій.

Контрольний зріз показав, що після проведення психологічної програми значно підвищився рівень розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку. За його результатами 100% опитуваних дітей відповіли на запитання про те, кого вважають ввічливими дітьми. Переважна більшість дітей відповідала, що це ті діти, які вітаються і говорять «хороші», «добрі слова». Значна кількість дітей може пояснити, що таке етикет, етикетне мовлення. Підвищився рівень самостійності етикетного мовлення, більшість дітей застосовують мовленнєві формули без нагадування та у різних ситуаціях взаємодії. Реагування під час діалогічної взаємодії стало більш адекватним, доброзичливим, емоційно виразним. Загалом кількість дітей з низьким та недостатнім рівнем розвитку зменшилася майже втричі (до 8 % проти 20,5% до початку проведеної розвивальної роботи), а з достатнім та помірним рівнями збільшилась удвічі, що свідчить про ефективність проведеної психологічної програми.

Висновки з даного дослідження. Теоретико-експериментальне вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку показало, що етикетне мовлення є специфічним видом мовленнєвої діяльності людини, що створює підґрунтя для ефективної взаємодії, виступає умовою культурного рівня особистості, відображає вікові, соціальні та національні особливості. Етикетне мовлення дітей старшого дошкільного віку є показником комунікативно-мовленнєвої готовності дітей до навчання у новій українській школі, оскільки сучасна початкова освіта спрямована на розвиток таких якостей, як комунікабельність, толерантність, само організованість, культура поведінки, самоповага та повага до оточуючих. Базо-

вим компонентом дошкільної освіти також передбачено розвиток відповідних якостей та навичок майбутнього першокласника, які допоможуть розвинути здатність дитини успішно визначати себе в соціумі.

Етикетне мовлення дошкільника розглядаємо як складний процес гармонізації стосунків дітей з соціальним середовищем, засвоєння дітьми формул мовленнєвого етикету, що спонукає до доброзичливості, відкритості, чуйності, сприяє позитивним взаємовідносинам з дорослими та іншими дітьми. Критеріями оцінювання сформованості етикетного мовлення визначено: самостійність етикетного мовлення; адекватність реагування, готовність до діалогу; емоційне співпереживання, самоконтроль, емоційна виразність мовлення; доброзичливість, чемність, привітність (розмовляє з дорослими або дітьми спокійно, дивлячись в очі, не перебиваючи).

Провідним методологічним підходом, у руслі якого проводилось дослідження, визначено особистісно-орієнтований підхід. Методологічні засади і принципи педагогічної діяльності у межах даного підходу сформульовані у працях І.Д. Бежа. Серед них основними визначено: принцип цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно-розвивального спілкування; принцип співпереживання.

Комплекс теоретичних та емпіричних методів забезпечує послідовне та системне вивчення різних аспектів даного питання та отримання відповідей на поставлені дослідницькі завдання. Було використано наступні методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення матеріалів психолого-педагогічної літератури, законодавчих та нормативних документів); діагностичні (спостереження, бесіди з дітьми, метод експертного оцінювання, моделювання експериментальних ситуацій); розвивальні (тренінг розвитку етикетного мовлення дітей старшого дошкільного віку; групові та індивідуальні консультації для педагогів та батьків, круглі столи, майстер-класи, семінари-практикуми для дорослих тощо). Рівнями розвитку етикетного мовлення встановлено достатній, помірний, недостатній, мінімальний та низький.

На констатувальному етапі встановлено, що на період дослідження значна кількість (20,5%) дітей пот-

ребують додаткової уваги з розвитку етикетного мовлення. Враховуючи вищесказане, була розроблена та проведена психологічна програма розвитку етикетного мовлення. Психологічна програма розвитку етикетного мовлення базувалася на принципі цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій та розгорталася у двох напрямках: опосередкована робота з дорослими (батьками та педагогами) та безпосередня робота з дітьми старшого дошкільного віку. Тренінг з розвитку етикетного мовлення для дошкільників містив у собі ігрові вправи, ігрові завдання, демонстрацію фрагментів мультфільмів, розігрування ігор-інсценівок, малювання тощо. Робота з дорослими також передбачала проведення тренінгових занять, круглих столів, майстер-класів. Контрольний етап експерименту показав суттєве зниження кількості дітей з недостатнім, мінімальним та низьким рівнями розвитку етикетного мовлення та збільшення кількості дітей з позитивними результатами оцінювання.

Перспективами подальшої роботи є виявлення гендерно-психологічних особливостей розвитку етикетного мовлення дошкільників, встановлення впливу розвитку даного виду дитячого мовлення на успішність навчання у новій українській школі, а також вивчення інших компонентів та показників психологічної готовності до навчання старших дошкільників. Потребують впровадження в практику роботи ЗДО діагностичні методики та психологічні програми розвитку етикетного мовлення старших дошкільників, що також є перспективним для подальшої дослідницької роботи.

References :

- Avdimirets N. V. (2020) Rozvitok komunikativno-dialogichnoyi kompetentnosti yak rezultat osvitnogo protsesu: fillosofskiy vimir. [Development of communicative-dialogic competence as a result of educational process: philosophical dimension] Perspektivi. Sotsialno-politichniy zhurnal. #1. S. 65-71.
- Beh I. D. (2008) Vihovannya osobistosti: [Education of personality] Pidruchnik. – K.: Libid, – 848s.
- Pro zatverdzhennya Bazovogo komponentu doshkilnoyi osviti (derzhavniy standart doshkilnoyi osviti) nova redaktsiya (2021) [About the hardening of the Basic component of preschool education (state standard of preschool education) new edition (Order of the

Ministry of Education and Science of Ukraine No. 33 dated 12.01.2021r.] URL [/https://mail.ukr.net/attach/get/161651219541099224096/1/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf](https://mail.ukr.net/attach/get/161651219541099224096/1/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf) (Nakaz MON Ukrainyini #33 vid 12.01.2021 r.

Ermolenko S.Ya. (2020) Etiketa movny [Language etiquette] // Entsiklopediya suchasnoyi Ukrainy: u 30 t./ red.kol. I.M.Dzyuba ta in.; NAN Ukrainyini, NTSh.- K.: Institut entsiklopedichnih doslidzhen NAN Ukrainyini, 2001-2020. ISBN 944-02-3354-H

Stefanova M., Gicheva Y. (2021) Svyaznaya etiketnaya rech detey doshkolnogo vozrasta [Coherent etiquette speech of preschool children] //Sovremennoe doshkolnoe obrazovanie. – #5(107). – S. 56–61 DOI: 10.24412/1997-9657-2021-5107-56-5/

Kalmikova L.O. (2008) Psihologiya formuvannya movlennevoyi diyalnosti u ditey doshkolnogo viku [Psychology of speech activity formation in preschool children] [Tekst]: monografiya. Derzhavnyi vischiy navchalnyi zaklad «Pereyaslav-Hmelnitskiy derzhavnyi pedagogichnyi universitet Im. Grigoriya Skovorodi». Kiyiv: Feniks, 497 s.

Karabaeva I., Savinova N. (2016) Monitoring yakosti doshkilnoyi osviti: kvallmetrichniy pidhid do otsinki rozvitku ditini [Monitoring the quality of preschool education: a qualimetric approach to assessing child development] Metodichni rekomendatsiyi Kiyiv: TOV «MTsFR-Ukrayina», 18

Karabaeva I. (2016) Movlenneva ta komunikativna kompetentsiya: viznachaemo riven sformovanosti u starshih doshkilnikiv [Speech and communicative competence: determine the level of formation of older preschoolers] Kiyiv: TOV «MTsFR-Ukrayina» Vihovatel-metodist doshkolnogo zakladu. # 7 s. 65 – 71

Kuzmenko V., Karabaeva I. (2021) Rozvitok tvorchoyi uyavi starshih doshkilnikiv yak skladovoyi psihologichnoyi gotovnosti do navchannya u noviy ukrayinskiy shkoli [Development of creative imagination of senior preschoolers as a component of psychological readiness to study in the new Ukrainian school] // Psihologichniy chasopis: naukoviy zhurnal /za red. S.D. Maksimenka —Tom 7.Vip. 4. — Kiyiv : Institut psihologiyi Imeni G. S. Kostyuka Natsionalnoyi akademiyi pedagogichnih nauk Ukrainyini. – 163c. C 88-99 /https://doi.org/10.31108/1.2021.7.3.7

Entsiklopediya pedagogichnih tehnologiy ta Innovatsiy (2009) [Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations] / avtor-ukladach N.P. Navolokova. – Harkov: Osnova, – 176s.

Hrestomatiya z Istoriyi doshkilnoyi pedagogiki: Navchalniy posibnik (2004) [A textbook on the history of preschool pedagogy] / Vstupni narisi ta uporyadkuvannya Z.N. Borisovoyi, V.U. Kuzmenko; Za zag. red. Z. N. Borisovoyi. – K.: Vischa shkola, – 511s.

Vira Kuzmenko

Doctor in Psychology, Professor, Department of Theoretical and Counseling Psychology, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, (Ukraine)

Irina Karabaeva

Ph.D. (Psychology), Senior Researcher, Laboratory of Preschooler Psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

ETIQUETTE SPEECH OF PRESCHOOLERS AS AN INDICATOR OF COMMUNICATIVE AND SPEECH READINESS FOR STUDYING IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

ABSTRACT

This research focuses on the importance of etiquette speech as a key indicator of older preschoolers' readiness for school life in the new Ukrainian school. While many studies explore various aspects of preschoolers' readiness for school, inadequate attention has been given to the specifics of mastering etiquette speech by future first graders, the acquisition of effective linguistic units, and the identification of significant situations for etiquette speech development. The urgency of this research is underscored by its vital role in the moral and cultural education of the younger generation and successful adaptation to new socio-cultural priorities and challenges, making it pedagogically significant in the development of the new Ukrainian school.

The study introduces novel approaches to the thesaurus, diagnosis, and tools for etiquette speech development in preschoolers. The article outlines key terminological categories, depicting their relationships through a diagram based on the degree of dependence. The essence and content of the key concept, "etiquette speech of preschoolers," are clarified, emphasizing that it primarily manifests respect.

The research presents results from an experimental study on the features of etiquette speech development in older preschoolers. A development program is characterized, which is designed based on creating emotionally rich educational situations with specific goals. The program aims to instill etiquette speech skills, transferring knowledge on proper behavior into habitual and comfortable actions, leading to the automatic execution of socially acceptable behaviors. These skills serve as evidence of a certain cultural level of the individual and act as a prerequisite for effective interaction with others. Experimental si-

tuations, involving the identification and improvement of etiquette speech skills, the consolidation of etiquette formulas, and enhanced communication between participants, form the basis of the program. The authors demonstrate the effectiveness of the proposed method, showing that, during the formative experiment (through conversation), the children achieved 100% understanding of politeness concepts and knowledge of related words.

Key concepts: New Ukrainian school, communicative and speech readiness for studying, etiquette speech of preschoolers, etiquette speech development, etiquette formulas.

Кузьменко Віра Ульянівна

Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, (Україна)

Карабаєва Ірина Іванівна

Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, (Україна)

ЕТИКЕТНЕ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННСВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу сучасних наукових тенденцій щодо структури готовності дітей старшого дошкільного віку до шкільного життя в умовах нової української школи визначено, що етикетне мовлення є одним з ключових її показників. Але у дослідженнях різноманітних аспектів готовності дошкільників до навчання в школі недостатня увага приділяється вивченню специфіки опанування майбутніми першокласниками саме етикетного мовлення, засвоєння ними ефективних для спілкування мовних формул, виявленню особливостей розвитку етикетного мовлення, встановлення найбільш значимих для цього ситуацій, що обумовило вибір теми публікації. Доведена актуальність досліджуваної проблеми, яка визначається її особливою роллю в моральному та культурному вихованні підростаючого покоління, в успішній адаптації до нових соціокультурних пріоритетів та викликів, педагогічною значимістю на сучасному етапі розвитку нової української школи

Обґрунтована новизна дослідження обумовила викладення в тексті статті новітніх підходів до тезаурусу, діагностики та засобів розвитку етикетного мовлення дошкільників.

Окреслені основні термінологічні категорії, які використовуються в статті. Наукові терміни в тексті статті розташовані по ступеню їх залежності з яких вималювали схему їх співвідношення. Уточнено сутність і зміст ключового поняття дослідження «етикетне мовлення дошкільників» з акцентом на тому, що це перш за все прояв поваги.

Представлені результати експериментального вивчення особливостей розвитку етикетного мовлення

дітей старшого дошкільного віку, та схарактеризована програма його розвитку, які базуються на принципі цілеспрямованого створення емоційно-збагачених виховних ситуацій. Визначений принцип необхідний для формування у дітей навичок етикетного мовлення, перенесення знань про те, як правильно себе поводити, у формат звичної та комфортної поведінки, забезпечення автоматичного виконання дій, що стають нормою поведінки, свідченням певного культурного рівня особистості та передумовою готовності до ефективної взаємодії з оточуючими. Моделювання експериментальних ситуацій було основою, у ході яких відбувалося як виявлення, так і удосконалення навичок етикетного мовлення, закріплення етикетних формул та покращення комунікації між учасниками взаємодій. У статті авторами показана ефективність запропонованої методики. Отже на етапі формувального експерименту (в ході проведення бесіди) отримали 100% розуміння дітьми про ввічливість та знання її слів.

Ключові поняття: нова українська школа, комунікативно-мовленнєва готовність до навчання, етикетне мовлення дошкільника, засоби розвитку етикетного мовлення, етикетні формули.

How to cite (як цитувати):

Kuzmenko, V., & Karabaeva, I. ETIQUETTE SPEECH OF PRESCHOOLERS AS AN INDICATOR OF COMMUNICATIVE AND SPEECH READINESS FOR STUDYING IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 9(4), 45–58. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.4> [in Ukrainian]

Кузьменко, В., & Карабаєва, І. ЕТИКЕТНЕ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 9(4), 45–58. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.4>

Дата отримання статті: 03.09.2022

Дата рекомендації до друку: 15.04.2023

Дата оприлюднення: 30.04.2023

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Збірник наукових праць

Випуск 9 № 4 (72) / 2023

(українською, російською, англійською мовами)

за редакцією *Максименка С. Д.*

Технічний редактор С. С. Клімовський

Комп'ютерна верстка Т.І. Мельничук

Коректор С.С. Клімовський

Обкладинка А. Бобровницька

Редакційна колегія може не розділяти думку авторів.

За достовірність поданих до друку матеріалів відповідальність несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право наукового редагування.

Передрук матеріалів можливий за погодженням з редакцією та авторами наукових праць.

Електронне видання: <http://www.apsijournal.com>

Автор логотипу — Віктор Кириченко

Підп. до друку 30.04.2023.

Тираж: 150 екземплярів.

Адреса редакції: 01033, Україна, місто Київ, вулиця Паньківська, будинок 2.